

3

Antonio GRAMSCI

(1891 - 1937)

Giriş

Antonio Gramsci'nin oldukça kısa sayılabilecek bir yaşama (1891-1937) asırdığı zihinsel üretimin olağanüstü çarpıcılığı, siyaset kuramı ve felsefesi alanındaki Avrupa entelektüel birikimine yaptığı büyük katkıda kendini gösterir. Zorlu bir hapisane dönemine son veren trajik ölümü sonrasında yakınları tarafından faşist iktidarın elinden kurtarılabilen yazılarının derlendiği *Hapishane Defterleri*, Marksizmin en önemli yapıtları arasındaki saygın yerini çoktan almıştır. Bu yapıtın, 1960'lı yıllarda önce İtalya'da, daha sonra da 1970'lerden itibaren bütün dünyada bir ilgi odağına dönüşmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Yirminci yüzyıl toplumsal ve siyasal düşüncesinin en etkileyici çalışmalarından biri olan *Defterler*, geniş bir alana yayılan çözümlemelerindeki derinlik nedeniyle etkisini hâlâ sürdürüyor. Gramsci'nin yalnızca Marksist akımlarla sınırlı kalmayan düşünsel yol göstericiliğinde açığa çıkan evrensellik boyutu, aydınlar ve siyasal özneler arasındaki yaygın ilginin nedenini açıklar. Bu özgün İtalyan düşünür ve politikacının felsefeden sosyolojiye, antropolojiden siyaset kuramına değin uzanan geniş kapsamlı düşünsel imgelemi, onun zihin açıcı kuramsal modeller ve kavramlar aracılığıyla kazandığı, entelektüel yeniden üretim sürecindeki ayrıcalıklı konumunu kavramamızı kolaylaştırıyor.

Antonio Gramsci'nin yapıtlarına yönelik ilginin bir nedeni, özellikle çağdaş kapitalist toplumlardaki iktidar ilişkilerinin ve ideolojik yapıların kuramsallaştırılmasına yaptığı katkıda bulunabilir (Martin, 1998: 1). Siyaset kuramının aslında en zor alt başlıklarından birini oluşturan bu alandaki katkısı, aşağıda daha ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, birçok çözümleme kategorisine gönderme yapılarak açıklanabilir: praxis felsefesi, ideolojik hegemonya, tarihsel blok, organik ve geleneksel aydınlar, sivil toplum ve devlet, rıza ve

zorun diyalektiği, mevzi savaşı, vb.¹ *Hapishane Defterleri*'nin kavramsal matrisini oluşturan bu kategorilerin dışında, hapishaneye girmeden önceki aktif siyasal yaşamı boyunca geliştirdiği fabrika konseyleri stratejisi ve siyasal parti yaklaşımı da dikkat çekicidir. Kapitalist toplumun yeniden üretiminin yapısal koşullarını açıklamak üzere geliştirdiği tahakküm/egemenlik ve hegemonya sorunsalı, fabrika konseyleri döneminden itibaren içinde bulunduğu siyasal dönüşüm projesinde öngörülen mücadele biçimleri konusundaki siyaset stratejisiyle birlikte anlam kazanır. Gramsci'nin çözümlenmeleri, bir yandan, kapitalist toplumdaki sınıfsal egemenlik ilişkilerinin değişik görünümlelerini (ideolojik, kültürel, siyasal, vb.) kavramaya yönelik bir bakış açısı sunduğu ölçüde akademik entelijensyanın ilgisini çekmiştir. Öbür yandan, ezilenlerin ve işçi sınıfının, eşitsizlik ve sömürü ilişkilerini ortadan kaldıracakları "yeni bir düzen" kurmak amacıyla giriştiği tarihsel mücadelenin stratejisini oluşturmaya çalışan aktif siyasal özneler de bu çözümlenmelere yakınlık göstermişlerdir.

Antonio Gramsci'nin siyaset kuramı alanındaki katkılarını koşullandıran tarihsel belirlenim ilişkileri, 20. yüzyılın ilk onyıllarındaki olağanüstü dönüşüm sürecinde bulunabilir. Bu dönemin yapısal özelliklerini ana hatlarıyla incelediğimizde, ilk olarak, Avrupa ve Rusya'da ortaya çıkan devrimci gelişmelerin oynadığı role işaret etmek gerekir. Özellikle Rusya'da Bolşeviklerin önderliğinde gelişen 1917 Ekim Devrimi, benzer koşulların Avrupa ülkelerinde de olup olmadığı sorusunu ortodoks Marksizmin tartışma başlıkları arasına katmıştı. Bu soru, aynı zamanda, hangi koşullarda devrimci bir dönemin ortaya çıktığını açıklamaya yönelik siyasal analizlerin zorunlu ögesi idi. İkinci olarak, Gramsci'nin aktif siyasal yaşamını üstbelirleyen bu tarihsel dönemin nitelendirici bir başka görünümünü, hem İtalya'da hem de Batı Avrupa'da devrim hareketlerinin yenilgiye uğraması ve faşizmin iktidara gelmesi oluşturur (Fontana, 2008: 81). Böylece, söz konusu yıllarda, siyasal-kültürel iklimdeki devrimci ideolojik eğilimlerin, sınırlarını Ekim Devrimi ile faşizmin çizdiği tarihsel uzamda, geçmişte hiç görülmedik ölçüde yeniden harmanlanmaya başladığını saptayabiliyoruz. Bütün bu belirlenim ilişkileri, Gramsci'nin, Marksist siyaset kuramının temel öncüllerini yeniden ele alarak kendi sorunsalını oluşturmaya yönelmesinin yapısal-tarihsel bağlamı olarak düşünülebilir.

Gramsci'nin entelektüel ve siyasal yaşamını biçimlendiren İtalyan toplumsal formasyonu, içerdiği karmaşık, çelişkili ve eşitsiz gelişim süreçleriyle birlikte özgül bir tarihsel deneyimi dışavurur. 1861'e kadar ülke dışı güçlerle geleneksel iktidar odakları arasındaki kırılğan ilişkilere dayalı bir yapı sergi-

1 Praksis kavramını işlevselleştirerek geliştirmeye çalıştığı tarihsel materyalizme yaptığı felsefi katkı, yapı ve üstyapı arasındaki diyalektik ilişki bağlamında, mekanik determinizmin eleştirisinde de görülebilir (bkz. Texier, 1979: 48).

leyen İtalya, Avrupa'nın diğer gelişmiş kapitalist ülkeleriyle kıyaslandığında, ulus devletin şekillenmesi bakımından görece geç kalmış bir ülkedir. Özellikle kuzey bölgesinde modern kapitalist toplumsal biçimlerin gelişmesi sonrasında, ülkenin güney bölgelerinde daha geri üretim ilişkilerinin hüküm sürmesi eşitsiz gelişimin tipik görünümüydü. Tarihsel arkaplanında görece gecikmiş bir modern kapitalist yapının başlangıç nüveleriyle feodal ilişkilerin özgül eklemelenmesine dayalı bu toplumsal formasyon, Risorgimento döneminde orta sınıfların ve aristokrasinin kimi aktif unsurlarının mücadelelerine tanık oldu (Jones, 2006: 16). Ulusal entegrasyona yönelik azınlık hareketinin, İtalyan halk kitlelerinin katılımıyla devrimci bir ayaklanmaya dönüştürülmeksizin kazandığı iktidar formu, Risorgimento'nun daha sonraki mücadeleleri pratiğine bıraktığı sorunların kaynağında yer alır.

Nitekim, bu yüzden, ulusal birliğin sağlandığı 1861'den faşizmin iktidara yöneldiği 1922'ye kadar uzanan tarihsel dönemin liberal devleti, toplumsal sınıflar ile siyasal iktidar arasındaki uzlaşmaz gerilimin yarattığı sorunlarla sürekli uğraşmak zorunda kalmıştır. İtalyan toplumsal formasyonunun hukuksal düzlemdeki siyasal birliğini temsil eden Risorgimento ulusal devletin kurulması sürecinde başarılı bir aşamayı ifade etse de, toplumsal ve ideolojik-kültürel düzeylerde organik bütünleşmenin gerçekleştirilememiş olması ciddi bir sorundu. Hiç de önemsiz olmayan bu başarısızlık, toplumsal egemenlik ilişkileri alanındaki en belirgin tezahürünü, kuzeydeki cılız sanayi burjuvazisi ile güneydeki toprak sahipleri arasındaki sınıf ittifakında gösterir.

Egemen sınıflar ittifakının dışında kalan geniş kitleler (özellikle köylüler) ise, Risorgimento sonrasında kurulan yeni devletin siyasal haklardan yoksun bırakılan yurttaşlar topluluğunu oluşturuyordu. Yönetilen sınıfların bu eşitsizlik koşullarına tepkisi, devlet karşısında sergiledikleri kuşkucu tutumlarda açığa çıkan siyasal yabancılaşma biçimlerinde görülebilirdi (Martin, 1998: 14). Öte yandan, Risorgimento'nun ivme kazandırdığı yeni egemenlik ilişkileri, parlamenter yöntemlerle kitlelerin siyasal katılımını sağla(ya)mayan iktidar pratikleri bağlamında, toplumsal muhalefetin etkisizleştirilmesini hedefleyen sınırlandırıcı politikalara yol açıyordu. Bu durumun tipik göstergesi, parlamenter düzeyde, ast sınıfların olası liderlik kadrolarının iktidar katmanlarına soğurulması anlamına gelen *trasformismo* (dönüştürmecilik) uygulamasıdır. Yirminci yüzyılın başında, Giovanni Giolitti yönetimindeki hükümetlerin bir iktidar yöntemine dönüştürdüğü bu uygulama, özellikle gelişmekte olan sosyalist hareketin etkin bir liderliğe kavuşturulmasının önündeki engellerden biriydi. İktidar bloku dışındaki siyasal güçlerin edilginleştirilmesini hedefleyen *trasformismo* politikası, bağımsız ve disiplinli bir muhalefetin gelişmesini önleyerek, yönetilen sınıfların parlamenter faaliyetlere dinamik bir biçimde katılmasını güçleştiriyor, böylelikle de İtalyan birliğinin te-

mel sorunu olan siyasal bütünleşme sürecini geciktiriyordu (Martin, 1998: 14-15). Bu yönüyle, Risorgimento'nun öngördüğü İtalyan birliği, geniş kitlelerin kendiliğinden rızasına dayanmak yerine, asıl olarak tahakküm yöntemlerinin kullanıldığı, nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylülerle diğer ast sınıfları dışarıda tutan elitist bir projeydi. Risorgimento ve *trasformismo*, Gramsci'nin siyasal kimliğinin oluştuğu tarihsel dönemin karakteristik görünümüleri olmakla kalmayacak, sonradan, onun entelektüel ilgi alanındaki çözümlene nesnelere arasına da girecektir. Bu tarihsel arkaplan, doğumundan başlayarak ilk gençlik günlerine, oradan aktif siyasal mücadele dönemine, daha sonra da uzun hapisane yıllarına uzanan bir yaşam boyunca, önemli bir entelektüel ve devrimci politikacının zihinsel üretim sürecindeki değişik aşamalara eşlik etmiştir.

Yaşamı ve Siyasal Savaşımı

Antonio Gramsci, İtalyan ulusal birliğini gerçekleştiren Risorgimento sürecinin henüz ilk evreleri yaşanmaktayken, 22 Ocak 1891 günü Sardunya adasının Ales kasabasında dünyaya geldi. Sardunya, Risorgimento öncesinde, ülkenin kuzeyindeki Piemonte bölgesini yöneten krallığın denetiminde olmakla birlikte, toplumsal özellikleri bakımından daha çok Güney İtalya'yı (*Mezzogiorno*) andırıyordu. Üretim ve değişim süreçlerine az gelişmiş tarımsal ilişkilerin hâkim olduğu bu yoksul ada, ekonomik hayatını derinden etkileyen bir dizi mali ve ticari krizin yıkıcı etkisinden kurtulamamıştı. Gramsci'nin ailesi, ada ahalisinin genelini oluşturan yoksul köylüler arasında sayılamazdı: Babası Francesco Gramsci, orta düzeydeki bir kamu görevlisi; annesi Giuseppina Gramsci ise, yedi çocuğunu, orta sınıf aile ortamında, çevrelerini saran yoksulluktan olabildiğince uzakta tutarak büyütme çabışan bir ev kadınıydı (Davidson, 1987: 1; Jones, 2006: 16; Joll, 1977: 17).

Gramsci, üç yaşındayken yaşadığı, muhtemelen belkemiğiyle ilgili bir sağlık sorunu nedeniyle kambur ve kısa boylu kaldı. Onun yaşamını derinden etkileyecek bu sorun dışında görece mutlu bir yaşam sürmekte olan ailesinin durumu, Francesco Gramsci'nin işyerinde yolsuzluk yaptığı iddiasıyla hapse atılması sonrasında bozuldu. Francesco Gramsci, 1897 seçimlerinde, başarısızlığa uğrayan bir milletvekili adayının yanında taraf tutmasının bedelini, adaya hâkim olan siyasal entrikaların kurbanı olarak ödemek zorunda kalmıştı (Davidson, 1987: 26). Sardunya koşullarına kıyasla ekonomik açıdan iyi bir konumda olan ailenin bütün yükü, artık bir kamu görevlisinin maaşından yoksun kalan Giuseppina Gramsci'nin omuzlarına bindi. Ailenin içine düştüğü bu beklenmedik yoksulluk hali, on bir yaşındaki küçük Antonio'nun son derece başarılı olduğu okulundan ayrılmasına sebep oldu (Joll, 1977: 17).

Antonio, ancak babasının hapisten çıkmasından sonra ailenin hayat

koşulları düzelince, okula dönebildi. On yedi yaşına geldiğinde, adanın merkez kenti olan Cagliari'deki ağabeyi Gennaro'nun yanına giderek liseye kaydını yaptırdı. Sosyalist Parti'nin yerel birimine üye olan ağabeyinin etkisi altında, muhalif ideolojilerle ve sosyalist düşünceyle tanıştı. O dönemde Mezzogiorno'nun kuzey İtalya tarafından sömürüldüğünü ileri süren, güneydeki köylülere oy hakkı verilmesini savunan radikal düşünür Gaetano Salvemini'nin görüşlerinden de etkilendi. İlk gençlik yıllarında, Gramsci'nin ideolojik evrenini bir yandan enternasyonalist sosyalizm, öbür yandan da Sardunyalılık (Sardunya yurtseverliği) oluşturuyordu (Jones, 2006: 17).

1911'de lisedeki bütün derslerinin sınavlarını başarıyla tamamlayan Gramsci, sonradan okul arkadaşı ve siyasal yoldaşı olacak olan Palmiro Togliatti ile birlikte, Torino Üniversitesi'nde okumak üzere bir burs kazandı. Burs sınavı için kuta İtalya'sındaki Torino'ya gittiğinde modern sanayi koşullarının hüküm sürdüğü bir kenti hayatında ilk kez görmüştü (Joll, 1977: 17, 19). Üniversitede dilbilim derslerine kaydolan Gramsci, kendini hemen çalışmaya vererek, akademik yetenekleriyle kısa sürede fakülte'deki profesörlerin dikkatini çekti. 1911-1915 arasında kapsayan üniversite yılları, yaşam koşulları bakımından birçok zorlukları içerse de, Gramsci'nin entelektüel gelişiminde sıçrama yaşadığı bir dönemdir. Bu sırada, ilk gençliğindeki Sardunyalı eğilimlerden gittikçe uzaklaşarak, sosyalist düşüncenin entelektüel ve kuramsal kaynaklarıyla daha yoğun bir biçimde ilgilenme fırsatı buldu; İtalya'nın önemli aydınlarından Benedetto Croce'nin yanı sıra, Karl Marx'ın yapıtlarını okudu.

Entelektüel alandaki çalışmalarının dışında, üniversitede edindiği arkadaş çevresiyle kurduğu ilişkiler Gramsci'nin sonraki yıllarını temelden etkileyecekti. Arkadaşları arasında yer alan Angelo Tasca, Umberto Terracini ve Sardunya kökenli yoldaşı Palmiro Togliatti gibi gençler İtalyan Sosyalist Partisi'yle (PSI) bağlantılı Sosyalist Gençlik Federasyonu'nun üyeleri'di. Gramsci, Torino'daki devrimci atmosferin etkisi altında, bir süre sonra diğer arkadaşlarına uyarak PSI'ye katılmaya karar verdi. Öğrenciliği sırasında üniversitedeki milliyetçilik karşıtı eylemlere katkıda bulundu. Yaşadığı sağlık sorunları ve ekonomik durumundaki kötüleşme nedeniyle, aslında çok başarılı olduğu üniversiteden Nisan 1915'te ayrılmak zorunda kaldı. Askerlikten muaf tutulmasından sonra, bütün zamanını ve enerjisini siyasal faaliyetlere ayırarak, dönemin sosyalist yayınları arasında öne çıkan *Il Grido del Popolo* ve *Avanti!* gibi gazetelerde yazmaya başladı. Sosyalist Gençlik Federasyonu'nda verdiği dersler ve gazete-dergi yazıları sosyalist çevrelerde daha fazla tanınmasını sağladı (Davidson, 1987: 64, 70). 1915-1918 döneminde yazdığı yazılar, genç Gramsci'nin entelektüel ilgi alanının ne kadar geniş olduğunu gösterir: Yalnızca siyasal konularla ilgilenmiyor, aynı zamanda edebiyat ve tiyatro eleştirileri de yapıyordu (Joll, 1977: 30).

Bu dönemde artık ulusal düzeyde tanınmaya başlayan Gramsci'nin, 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nden büyük ölçüde etkilendiğini söyleyebiliriz. Dünya-tarihsel ölçekte bir dönüşüm uğrağını oluşturan bu devrim, Gramsci'ye Marksizmin indirgemeci, mekanik-determinist ve teleolojik yorumunun nesnel gerçeklikteki çürütülmesi olarak görüldü. Devrimi felsefi düzeyde çözümlenmek amacıyla kaleme aldığı son derece çarpıcı ve tartışmalı "*Kapital'e Karşı Devrim*" (Ekim 1917) başlıklı yazısı, İkinci Enternasyonal'e hâkim olan pozitivist ve kaba maddeci tarih anlayışı karşısındaki eleştirel tutumunu açıkça gösterir.² Bu anlayış, dar bir bakış açısıyla yorumladığı için, Marx'ın *Kapital*'ini hem İtalya'da hem de Rusya'da "proletaryanın değil, burjuvazinin bir kitabına" dönüştürmüştü. Bu anlayışa göre, Rusya'da önce burjuvazi bir sınıf olarak gelişecek, kapitalist ilişkiler egemen olacak, tıpkı Batı'daki gibi bir burjuva uygarlığı kurulacak; bu aşamalar tamamlandıktan sonra, ancak o zaman, proletarya kendi siyasal mücadelesine girişebilecekti. Gramsci, kaba ve mekanik materyalizmin tarihsel ilerleme şemasını geçersizleştirdiğini düşündüğü Bolşevik Devrimi'nin, böyle yanlış yorumlanan *Das Kapital*'e karşı gerçekleştirilmiş bir devrim olduğunu ileri sürüyordu. Ona göre, Bolşevikler, tarihsel materyalizmin kurucu ilkelerinin hiç de sanıldığı gibi katı olmadığını göstererek, aslında bu kitabın "yaşayan, içkin düşüncesini" hayata geçirmişlerdi (Gramsci, 1977: 34).

Artık analizlerinde Marksizmin mekanik-determinist ve pozitivist olmayan yorumunu benimseyen Gramsci, Ekim Devrimi'nin tarihsel deneyimini gelecekteki siyaset kuramı ve pratiğinin önemli bir bileşeni olarak görmeye başlamıştı. Nitekim, kişisel entelektüel-siyasal tarihi açısından bakıldığında, 1919-1920 döneminde İtalya'yı derinden etkileyen fabrika konseyleri hareketi, onun bu deneyimi nasıl içselleştirmeye yöneldiğini açıkça gösterir. Toplumsal ve siyasal çalkantılarla dolu geçen bu "iki kızıl yıl" (*biennio rosso*) boyunca arkadaşlarıyla birlikte yaşadığı dönüşüm süreci, Rusya'daki gelişmelere göndermede bulunmaksızın anlaşılabilir. Gramsci'nin 1919-1920 yıllarındaki siyasal ve kuramsal etkinliğinin odağında, Bolşevik deneyiminin İtalya koşullarına nasıl uyarlanabileceği sorusuna yönelik araştırma çabası bulunur. İşçi sınıfının öznel müdahale yeteneğine duyduğu güven ve sempati, Gramsci'nin, Rusya'da örnekleri görülen işçi, köylü ve asker sovyetlerinin kitle mücadelesinde ne kadar kritik bir rol oynayabileceğini kavramasına yardımcı olacaktır.

Gramsci'nin Torino'daki ilk yılları, İtalyan siyasetinde önemli değişikliklerin ortaya çıktığı bir dönüşüm sürecine karşılık gelir. Bu dönemde, ülkenin yönetici sınıfları, Libya'nın işgalinde de görüldüğü üzere, sonuçta savaşa

2 Bu yazı için bkz. Gramsci (1977: 34-37).

dönüşecek olan militarist eğilimler sergilemeye başlamışlardı. Bu eğilimlerin somut politikalara aktarıldığı Birinci Dünya Savaşı, siyasal yelpazedeki ideolojik konumlanmaların daha net bir biçimde belirginleşmesine yol açtı. Sağ akımlar genel olarak askeri işgal yanlısı bir tutum alırken, soldaki oluşumlar savaş karşısında “yansızlık” ve “müdahalecilik” biçiminde iki karşıt eğilim arasında bölündü. Gramsci'nin 1914'te yayınladığı bir gazete yazısında (1977: 6-9) “aktif yansızlık” eğilimini savunması, haksız bir biçimde, o sıralarda henüz PSI üyesi kimliğiyle *Avanti!*'nin editörlüğünü yapmakta olan Benito Mussolini'nin müdahale yanlısı tutumuna destek verdiği biçiminde yorumlanmıştır.

Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalyan siyasal hayatının derin bir krize girmesi bütün dengeleri değiştirdi. Avrupa'nın birçok ülkesinde devrim rüzgarları esmeye başlarken, ülkedeki siyasal ve toplumsal gerilimlerin, konjonktürel yöntemlerle çözülemeyeceği bir evreye ulaşmakta olduğu görülüyordu. Savaş sırasında izlenen politikalar, ekonomik ve toplumsal kriz koşullarından etkilenen geniş kitleleri radikal siyasal hareketlerin propagandalarına açık hale getirmişti. Rusya'nın savaş sonrası krizden Bolşevik Devrimi'yle çıktığını gören Gramsci, İtalya'nın yaşadığı krizin benzer bir yapısal dönüşüme olanak tanıdığını düşünmeye başlamıştı.

Gramsci'nin bu düşüncesinin somut ürünü, Palmiro Togliatti, Angelo Tasca ve Umberto Terracini gibi arkadaşlarıyla birlikte Mayıs 1919'da yayınlamaya başladığı *L'Ordine Nuovo* (Yeni Düzen) dergisi olmuştur. Hepsi de İtalyan devrimci siyasetinde önemli görevlere gelecek olan bu genç devrimciler, süreç içerisinde aralarında kimi siyasal farklılıklar ortaya çıksa da, dergiyi kısa sürede sosyalist hareketin önemli yayınları arasına katmayı başardılar. *L'Ordine Nuovo*, o sıralarda işçi sınıfıyla daha doğrudan ilişki kurmayı amaçlayan Gramsci ve Togliatti'nin bilinçli çabaları sonrasında, Haziran 1919'da yayınlanan “İşçi Demokrasisi”³ başlıklı makaleden itibaren fabrika konseyle-ri stratejisinin geliştirildiği bir mücadele organına dönüştü (Cammett, 1967: 71-72). Gramsci, *L'Ordine Nuovo* hareketinin Torino'da etkili bir siyasal çevre olarak gelişmesiyle birlikte, İtalyan sosyalizmi içinde daha etkin bir rol oynamaya olanağını buldu. Yazdığı kuramsal makalelerle, konsey komünizminin Rusya, Macaristan ve Almanya'daki benzer deneyimlerinin yeni bir stratejik ve politik söyleme aktarılmasına katkı sağladı.

Ne var ki, *L'Ordine Nuovo* topluluğu, Torino'daki fabrika çevrelerinde kitlelilik kazanabilmiş olsa da, aynı başarıyı ulusal siyaset düzleminde gösteremedi; hattâ PSI içinde bile etkili bir güç olamadı. Başarısızlık kuşkusuz sadece bu topluluğun siyaset alanındaki kısmi yetersizliğine bağlanamaz; işçi

3 Bu yazı için bkz. Gramsci (1977: 65-68). *L'Ordine Nuovo*'nun kuruluş dönemi için ayrıca bkz. Davidson (1987: 115) ve Fiori (1970: 118).

sınıfı hareketindeki diğer bileşenlerin karşılaştırmalı üstünlüğü, *L'Ordine Nuovo*'nun daha geniş kesimlere ulaşmasının önündeki yapısal engeldi. Özellikle, işçi sınıfının en güçlü sendikal örgütlenmesi olan Genel Emek Konfederasyonu'nun (CGL), PSI'nin parlamento grubunun, kooperatiflerin vb. reformistlerin denetiminde bulunması devrimci söylemin kitlelere aktarılmasını zorlaştırıyordu. Öte yandan, partinin merkez yönetimindeki maksimalist eğilimin *L'Ordine Nuovo*'da savunulan siyasal stratejiye yakın olduğu da söylenemezdi. Dışsal nitelikli bu engellerden başka, topluluğun kendi içindeki siyasal anlaşmazlıklar da, izlenen politikanın ulusal düzeye aktarılmasında olumsuz bir rol oynamıştır (Cammatt, 1967: 107-08; Yetiş, 1994: 140-45).

L'Ordine Nuovo'nun *biennio rosso* dönemindeki mücadeleden yenilgiyle çıkması, Gramsci'nin izleyen yıllardaki siyasal ve entelektüel gelişimi açısından zorlu bir dönemin açılmasına sebep olmuştur. Özellikle 1921 ve 1922 yılları, hem devrimci savaşımın önünde aşılması gereken yeni engellerin çıkması, hem de kişisel yaşam öyküsündeki alt üst oluşların belirleyici olması bakımından sıkıntılarla geçti (Joll, 1977: 46). Bu arada, PSI'nin fabrika konseyleri hareketi, Komintern'in önerileri (reformistlerin uzaklaştırılarak partiye devrimci bir karakter kazandırılması isteniyordu) ve işçi sınıfının işgal eylemleri karşısındaki tutumu artık kesin bir dönüm noktasının gündeme geldiğini gösteriyordu (Cammatt, 1967: 133).

Gramsci, PSI içinde uzlaşması mümkün olmayan siyasal eğilimlerin giderek partinin bölünmesine doğru yol aldığı bu geçiş dönemi boyunca, reformist ve merkezci yaklaşımların dışında konumlanan bir mücadele perspektifini benimsedi. Artık siyasal programa ilişkin strateji ve taktikler üzerinde anlaşamayacağı kesinlikle belli olduğu zaman, Ocak 1921'deki Livorno Kongresi'nde kararlaştırıldığı üzere, kurulması planlanan İtalya Komünist Partisi'ne katılma kararı aldı. Yeni partinin kuruluşunda, PSI'deki uzlaşmaz kanadın temsilcisi olan Amadeo Bordiga'nın yaklaşımları belirleyici oldu; Gramsci ise, parti organlarının ve politikalarının saptanmasında daha "alçakgönüllü" bir konumda bulunuyordu. Gramsci, yeni partinin merkez komitesinde yer almakla birlikte, partinin gündelik yönetimini elinde bulunduran yürütme organında görevlendirilmemişti (Joll, 1977: 46). Öte yandan, 1921-22 yılları, faşist partinin hızla güç kazanmaya başladığı, liberal devletin eskisi gibi sürdürülemediğinin iyice ortaya çıktığı, ancak kısa erimde sosyalist devrimin olanaksız olduğunun giderek anlaşıldığı bir dönemdi. Gramsci, gelecekte devrim koşullarının yeniden ortaya çıkacağına inanmakla birlikte, mevcut güç dengeleri hesaba katıldığında, işçi sınıfının daha uzun süre olumsuzluklarla mücadele etmek ve verili konumunu korumak zorunda kalacağını görmüştü.

Gramsci, Mayıs 1922'de Komünist Enternasyonal'in Yürütme Komitesi'nde İtalya Komünist Partisi'ni temsil etmek üzere Moskova'ya gitti. Buradaki görevine başladığı sırada, son yıllarda yaşadığı olumsuz gelişmelerin yol açtığı psikolojik ve bedensel sıkıntılarla baş edebilmek amacıyla, Moskova yakınlarındaki bir sanatoryumda kaldı. Aynı yerde, daha sonra evleneceği Giulia Schucht'la tanıştı. Ona Delio ve Giuliano adında iki çocuk verecek olan eşiyle burada geçirdiği sürenin, yaşamının en neşeli ve mutlu günleri olduğu söylenir (Davidson, 1987: 182; Fiori, 1970: 155; Cammett, 1967: 163). Bu arada, 1923 Şubat'ında Bordiga'nın ve merkez komite üyelerinin tamamına yakınının tutuklanması, parti faaliyetlerinin faşizm döneminde ne denli zorlaşmaya başladığının da bir göstergesi olmuştu. Gramsci, Aralık 1923'de Komintern yönetimi tarafından, yeniden yoğun bir siyasal çalışma içerisine gireceği Viyana'ya gönderildi. Oradaki çalışmaları sürerken, Nisan 1924'de İtalya'da yapılan parlamento seçimlerinde partisi tarafından aday gösterildi ve milletvekili seçildi. Bu gelişme üzerine İtalya'ya döndü ve kısa bir süre sonra partinin Como yakınlarında gizlice toplanan ilk ulusal konferansına katıldı.

Ülkede bütün solun ciddi bir krizle karşılaştığı bu aylarda, giderek yeraltı faaliyetine doğru zorlanmakta olan partinin yönetimini üstlenmek durumunda kaldı. Konferans sonrasında, partinin parlamento grubunu yönetmek üzere Roma'ya gitti. Faşistlerin en büyük siyasal güç haline geldiği olağanüstü koşullar altında, bir yandan yasal alanda parlamento çalışmalarının koordine edilmesi, öbür yandan da partinin yarı gizli bir mücadele örgütüne dönüştürülmesi görevini üstlendi (Cammett, 1967: 169; Joll, 1977: 58, 48). Faşist diktatörlüğün siyasal ve toplumsal süreçleri bütün ağırlığıyla denetimi altına almaya başlaması nedeniyle, anti-faşist mücadelenin hangi eksenlerde oluşturulacağı sorunu gündemdeki en yakıcı tartışma başlığıydı. Gramsci, 1924 sonrasında liderliğini üstlendiği komünist partisinin disiplinli, merkezi bir yapıya kavuşturularak baskı koşullarının gerekliliklerine uygun bir biçimde yeniden yapılandırılmasını ve faşizme karşı mücadele içinde kitlelerin gündelik yaşamlarıyla sahici bir ilişki kurulmasını hedefledi (Martin, 1998: 32).

Ne var ki, partinin etkin bir siyasal güç olmasına yönelik çalışmaları, Kasım 1926'da Mussolini'nin faşist iktidarı tarafından, parlamenter dokunulmazlığı olmasına karşın tutuklanıp hapse atılmasıyla sona erdi. Mussolini, Gramsci'nin de aralarında olduğu liderlik kadrosunu tutuklatarak İtalyan Komünist Partisi'ni bütünüyle susturmak istiyordu. Gramsci, arkadaşlarıyla birlikte yargılandığı, özel olarak kurulmuş Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından yirmi yıl hapse mahkum edildi. Tutuklanmadan önce kaleme almaya başladığı en önemli çalışması olan "Güney Sorunu Üzerine Kimi Gözlemler" (Gramsci, 1978: 441-62) başlıklı yazısındaki izlekleri hapisane döneminde geliştirmek zorunda kalacaktı. Zorluklarla geçen tutsaklık yılları boyunca, ak-

tif siyasal yaşamı sona erdirilmeden önce sahip olduğu analitik derinliği korumaya çalıştı. Faşizmin hapishanelerinde, uzun uğraşlar sonucunda yazma iznini alabildikten sonra, *Hapishane Defterleri* adı altında toplanan notlarını kaleme almaya başladı. 1929'dan sağlık sorunları yüzünden yazmayı bırakmak zorunda kaldığı 1935'e kadar, toplam 33 defter doldurdu.

Gramsci, 27 Nisan 1937 günü Roma'da, hastalığı nedeniyle götürüldüğü bir klinikte öldü. Kırk altı yaşındaydı. Hapishane yıllarında ona yardımcı olan baldızı Tatiana Schucht, defterlerin güvence altına alınarak Moskova'ya götürülmesini sağladı. Yaklaşık üç bin sayfa tutan bu notlar yığını, güncel siyasal etkinliklerine son veren çok uzun hapis cezasının bile durduramadığı düşünsel üretimin zenginliğini olduğu kadar, her türlü zorluk karşısında "iradenin ve entelektüel disiplinin olağanüstü gücünü" (Martin, 1998: 3) de yansıtıyordu.

Fabrika Konseyleri Kuramı ve Deneyimi

Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'ndeki kuramsal sorunsalının kökenleri, aktif siyasal yaşamı sırasında geliştirdiği siyasal çözümlenmelerinde bulunabilir. Tutuklanmadan önceki çalışmaları, genellikle sosyalist dergilerde yayınlanan makaleler ile parti için kaleme alınan değerlendirme yazılarından oluşur. Gündelik politikanın son derece hızlı bir biçimde seyreden zorunluluklarına yanıt vermek amacıyla kaleme alınan bu yazılar, aslında, siyasal kimliğiyle öne çıkan bir aydın olarak, Gramsci'nin düşünsel derinliğinin bir başka göstergesidir.⁴ Hapishane öncesi yazılarına egemen olan temel öncüller kuramsal düzeyde incelendiğinde, söz konusu derinliğin, İtalyan liberal devletinin organik krizine ilişkin kapsamlı bir analize duyulan gereksinmeden kaynaklandığı saptanabilir.

Defterler'deki açıklama modelini de etkileyen bu analiz, İtalyan burjuvazisinin kendini içinde bulduğu yapısal krizin tarihsel nedenlerini açığa çıkarmaya odaklanmıştır. Burjuvazi hem Risorgimento döneminde ulusal bütünleşme sürecinin öngördüğü tutunumlu (*cohesive*) bir liberal toplum hedefini yaşama geçirmekte, hem de Birinci Dünya Savaşı sonrasında siyasal keredeki bütün gelişmeleri etkileyen uzlaşmaz çelişkileri çözmekte başarılı olamamıştı (Martin, 1998: 13). Bu başarısızlık, burjuvazinin, kapitalist gelişim sürecini etkin bir biçimde yönetemediği ve kendi sınıfsal üstünlüğünü oluştururken yönetilenler nezdindeki meşruluğunu sorunsuz bir biçimde sağlayamadığı anlamına gelir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, İtalyan burjuvazisinin artık ulusun tarihsel düzeydeki gelişiminin koşullarını hazırlaya-

4 Hapishane öncesi döneme ait yazılardan yapılan kimi derlemeler ayrıca yayınlanmıştır. Bkz. Gramsci (1977, 1978 ve 1994a).

cak bir hegemonik özne olamayacağı anlaşılmıştı (Boggs, 1984: 76). Sınıflar arasındaki ideolojik ve kültürel üstünlük ilişkilerinde kırılğan bir yapıya sahip olduğu anlaşılan bu sınıfın içsel yetersizlikleri, yapısal kertedeki eşitsiz gelişim sorunlarının üstyapısal süreçlerdeki aksamalarla eklemlenmesine yol açıyordu: Ekonomideki yapısal dönüşüm nasıl piyasa mekanizmalarını etkin bir işleyişe kavuşturamadıysa, burjuvazinin üstyapısal düzeydeki performansı da liberal siyasal düzenin konsolidasyonunu sağlamaktan uzaktı.

Gramsci'nin hapisane öncesindeki aktif siyasal hayatının en önemli deneyimini oluşturan fabrika konseyleri girişiminin kuramsal gerekçesi, İtalyan burjuvazisinin liberal siyasal kurum ve normları sağlamaştırmaktaki yetersizliğinin neden olduğu tarihsel krize ilişkin çözümlenmeye dayanır. Gramsci ve *L'Ordine Nuovo*'daki arkadaşlarının *biennio rosso*'da zirvesine çıkan konsey stratejisi, liberal devletin çöküşünün aslında yeni bir düzenin kurulması bakımından yeni olanaklar yarattığı yolundaki varsayımın ürünüdür: Burjuvazinin başarısızlığı ortada olduğuna göre, İtalyan toplumsal formasyonundaki güçlerin mevzilenişleri dikkate alındığında, yeni bir siyasal yapılanmanın temel öznesi yalnızca işçi sınıfı olabilirdi. Öte yandan, yeni devletin kurulmasını yönlendirecek olan kurumsal mekanizmaların nerede aranması gerektiği sorusu da önemli bir tartışma başlığıydı. Tam da bu noktada, Gramsci'nin katkıda bulunduğu fabrika konseyleri modeli, söz konusu sorunun yanıtını mevcut örgütlenme biçimleri (örneğin, sendikalar ve siyasal partiler) dışında buluyordu (Cammatt, 1967: 94). Eski kapitalist/liberal devletin işleyiş mantığındaki konumları dolayısıyla, siyasal partiler ve sendikalar, yeni tarihsel özne olarak ortaya çıkan işçi sınıfının öncülüğünde inşa edilecek olan devletin ("yeni düzen" in) kurucu yapılarına dönüştürülemezdi. Bu varsayım, Gramsci'nin fabrika konseylerini kuruculuk işleviyle donatan stratejik yaklaşımını meşrulaştırmayı amaçlamaktaydı.

Gramsci, 1919'dan itibaren konsey, parti ve sendika ilişkileri konusundaki yaklaşımını geliştirirken, 1917 Ekim Devrimi'nin Sovyet deneyiminden ve Leninist kuramdan olabildiğince yararlanmıştı. İtalya'nın içinde bulunduğu özgül koşulları göz önünde bulundurarak, siyasal parti alanında PSI'ye, sendika alanında ise CGL'ye yönelttiği eleştirisinin temel hedefi konsey modelinin neden gerekli olduğunu açıklamaya yöneliktir (Boggs, 2002: 75). Öte yandan, 1919-1920 döneminde İtalyan siyasal süreçlerini derinden etkileyen fabrika işgallerinden çıkarılan derslerin de, Gramsci'nin işçi sınıfı örgütleri arasındaki ilişkilerin bürüneceği biçimler konusundaki yaklaşımının nesnel dayanağını oluşturduğu düşünülebilir.

Gramsci'ye göre, işçi sınıfının mücadelesine kurumsal biçim kazandıran sendikalar ve siyasal parti, kapitalizmin egemen olduğu tarihsel dönemin örgütlenme biçimleridir; başka bir deyişle, bunlar kapitalizmin gelişmesine

koşut olarak ortaya çıkan burjuva demokrasisi zemininde etkinlik gösteren sınıf örgütlenmeleridir (Boggs, 2002: 76). Bu özellikleri nedeniyle, ne sendikaların ne de siyasal partinin, kapitalist düzenin içsel mantığını dolaysızca aşmaları söz konusu olamaz. Gramsci, aynı dönemde uluslararası sosyalist hareket içinde etkili bir entelektüel olan Anton Pannekoek'in geliştirdiği tezleri çağrıştıracak bir biçimde (Bellamy ve Schecter, 1993: 32), sınıf savaşımının bu iki geleneksel kurumunun kapitalizmi bütünüyle aşmayı öngören bir devrim stratejisinin taşıyıcı öznelere olamayacağını savunur. Ona göre, kapitalizmin zorunlu kıldığı sınıf ilişkileri alanında asıl olarak savunma amacıyla oluşturulan örgütlenme biçimleri, yeni bir toplumsal formasyonu ve devlet biçimini kurmayı hedefleyen devrim savaşımının temel araçları olamayacaktır.

Gramsci, sendikaları devrimi gerçekleştirecek sınıf organları olarak kabul etmese de, bunların sınıf savaşımındaki işlevlerini bütünüyle yadsımaz. Avrupa ülkelerindeki tarihsel deneyim, özellikle başlangıçtaki toplumsal-siyasal konumları dikkate alındığında, sendikaların işçi sınıfı mücadelelerinde radikal yönelimler sergileyebilen örgütsel yapılar olarak ortaya çıktıklarını gösterir. Bununla birlikte, kapitalizm koşullarında, işçi sınıfının birlik ve dayanışmasını sağlayan örgütlenmeler olmalarına karşın, sendikalar zaman içinde kapitalizmin yönetsel süreçleri içinde yer almaya başlamışlardır. İtalya'daki en etkili sendikal oluşum olan CGL de, nihayetinde, söylem düzeyindeki bütün "devrimci" ve radikal görünümünün tersine, kapitalizmin genel işleyiş mekanizmalarına eklenmişti. Gramsci'nin bu saptamasının dayandığı kuramsal öncüller araştırıldığında, emeğin piyasadaki bir meta olarak yeniden üretiminde sendikaların oynadığı role ilişkin yaklaşımının belirleyici olduğu görülebilir: Sendika, "nesnel bakımdan" kendi özgül değişim nesnesi olan emeğin metaya dönüştürülerek piyasa ilişkilerine sokulmasında, tıpkı diğer kapitalist şirketlerin kendi metalarıyla kurduğu ilişkinin bir benzerini yeniden üretmektedir. Meta olarak emeğin değişim sürecindeki temsilciliğini üstlenen sendika, işçi sınıfının çıkarlarını korumakla birlikte, aslında üretici kimlikleriyle düşünülmesi gereken işçileri sadece ücretli emekçiler olarak konumlandırmaktadır. Bu yüzden, Gramsci, sendikanın, emekle kurduğu meta ilişkisindeki rolü nedeniyle, "kapitalist merkantilizmden ancak öznel olarak ayırt edilebileceği"ni (1978: 76) ileri sürer. Sendika, ironik bir değerlendirmeye, sonuçta işçilerin birliğini hedefleyen bir örgütlenme biçimi olduğuna göre, verili sendikalist yapılar içerisinde kapitalizmin aşılmasının olanaksızlığını gösterdiği ölçüde, sınıf bilincinin gelişmesine öznel olarak katkıda bulunabilir. Ne var ki, sendikal etkinlikler aracılığıyla kurulan kolektif öznellik, işçi sınıfının kendini tarihsel bir özne olarak algılamasını sağlayacak gelişkinlik düzeyine asla ulaşamayacaktır; zira, proletaryanın devrimci özneye dönüşmesi, işçilerin, "emek sisteminin ayrılmaz bir

parçası"nı (Gramsci, 1977: 110) oluşturdukları doğrultusunda bir bilinç geliştirmelerine bağlıdır.

Gramsci, sendikaların neden devrimci dönüşümün taşıyıcısı kurumlar olamayacaklarını açıklamak üzere, bunların kapitalist toplumda yerine getirdikleri bir başka işleve daha göndermede bulunur. Sendikalar, sermaye ile ücretli emek arasındaki sözleşme ilişkisi çerçevesinde etkinlik gösterdikleri sürece, uzlaşmaya dayalı "endüstriyel yasallık" kavramını sınıf savaşımı alanına aktarırlar; böylelikle, emek-sermaye ilişkisinde dolayım (ya da, aracılık) işlevini yerine getirirler, bizzat bu ilişkinin aşılmasını hedeflemezler.⁵ Dolayısıyla, çalışmalarını sırasında verili hukuksal zemini daha fazla dikkate almak durumunda kaldıkları için, devrim sürecini örgütleme yeteneğine sahip değildirler.

Gramsci, kapitalist düzenin zorunlu kıldığı endüstriyel yasallığa uyum zorunda olan sendikaların, aynı zamanda bürokratikleşme eğilimi sergilediklerini de vurgular. Sendikalar, işçilerin dayanışma örgütleri olarak gelişmeye başladıktan sonra, sınıfın iktisadi çıkarlarını savunurken, temsil ettikleri üyelerin sayısındaki artışa koşut olarak, kaçınılmaz bir biçimde bürokratik yapılara dönüşürler. Sınıf içindeki işbölümüne dayalı uzmanlaşmanın da katkısıyla hiyerarşik ve disiplinli bir yapının ortaya çıkması sonucunda, sendikaların, işçi sınıfının gündelik varoluş biçimlerine yabancılaşması önemli bir sorundur (bkz. Bellamy ve Schechter, 1993: 34; Boggs, 2002: 81).⁶ Gramsci, bu nedenle, sınıfın içinden gelseler bile, kitlelerin nesnel varoluşundan giderek ayrışmaya başlayan (hattâ, ayrı bir kasta dönüşen) sendika görevlilerinin oluşturduğu örgütsel biçimler karşısında eleştirel bir tutum sergiler: Kendi varlığını kapitalist toplumdaki emek-sermaye ilişkilerinin sürmesine borçlu olan ayrıcalıklı bürokratik-hiyerarşik katmanın, reformist yaklaşımların nesnel dayanağına dönüşerek, devrim sürecinin derinleşmesini engellemeye başlaması hiç de olasılık dışı değildir.

Nitekim, Gramsci'ye göre, İtalyan sendika yöneticileri endüstriyel yasallığı asla sorgulanmayacak bir olgu olarak algıladıkları için, işçi sınıfının gündelik mücadelelerinde yalnızca "kaos ve dikbaşlılık" görmüşler; işçilerin kapitalist disipline karşı çıkışlarını, devrimci bir itiraz doğrultusunda genelleştirmeyi hiç düşünmemişlerdir. Bu zihniyetin biçimlendirdiği sendikal disiplin de, sonuçta, sermaye sınıfına hizmet anlamına gelecektir; dolayısıyla, fabrika konseylerinin sendikaların denetimine bırakılmasını savunan her gö-

5 Bu konuda ayrıca bkz. Boggs (1980: 87; 2002: 80) ve Adamson (1980a: 58).

6 Gramsci (1978: 77), emek piyasasını denetlemek amacıyla etkinlik gösteren sendikal yapıların, gelişme süreci içinde, işçi sınıfının üretim alanlarından giderek uzaklaşan bir görevliler topluluğuna dönüşüğünü, sendikal mücadelede artık yalnızca ticaret yasalarının dikkate alınmaya başladığını özellikle belirtir.

rüş, gericiliğin işçi sınıfı mücadelesinde egemenlik kurmasına yol açacaktır (1977: 268). Sendikalar, sınıf bilincinin yükseltilmesine yardımcı olmadıkları gibi, emeğin meta olarak algılanmasına katkıda buldukları ölçüde, işçileri edilginliğe ve otoriteye itaate yönelten burjuva ideolojisinin yaygınlaşmasını da kolaylaştırmaktadırlar. Bu yüzden, sendikaların kapitalizmi ortadan kaldırma yeteneğine sahip olduğu yolundaki iddia “saçma ve çocukça”dır (Gramsci, 1978: 76). İşçi sınıfının devrimci eğilimlerini törpülemeye hizmet eden sendikalar, kapitalizmin aşılmasını sağlayacak kurumlar değildir.

Gramsci, sendikaları yeni devletin kuruluş sürecini yönetecek temel kurumlar olarak görmediği gibi, aynı olumsuz değerlendirmesini işçi sınıfının öbür örgütlenme biçimi olan siyasal partiye de kısmen yansıtır. Siyasal parti konusundaki eleştirel çözümlemesi, ağırlıklı olarak PSI deneyimine yönelik yaklaşımından türetilir. Gramsci, PSI’yi tıpkı diğer burjuva partileri gibi hareket eden, nihayetinde onlarla aynı siyasal zemin (burjuva demokrasi) üzerinde yer alan bir örgütlenme biçimi olarak değerlendirir (Boggs, 2002: 77). Kapitalizmin yerini bütünüyle farklı üretim ilişkilerine dayalı bir toplumsal oluşuma bıraktığı bir dönüşüm uğraşında, sınıfın geleneksel örgütlenme biçimlerinden biri olarak, partinin yeni devletin nüvesini oluşturması mümkün değildir. Gramsci’ye göre, PSI örneğinde görüldüğü üzere, etkinlik alanını asıl olarak parlamentarizmin sunduğu olanaklarla sınırlandıran bir örgütlenme formundan devrimci dönüşümün temel öznesini türetmek yanlıştır. Gramsci, süreç içerisinde kendi kuramsal yaklaşımını geliştirirken, devrimci siyasal partinin aslında ne kadar önemli olduğunu da vurgulamaya özen göstermiştir; nitekim, *Hapishane Defterleri*’nin “Modern Prens” konulu bölümü bu vurgulamanın kuramsal bağlamını oluşturmaya yöneliktir.

Gramsci, *L’Ordine Nuovo* dönemindeki yazılarında, temelini işçi ve köylü konseylerinin oluşturacağı yeni bir devlet modelini savunur. Sendika ve siyasal parti eleştirisi, fabrika konseyini “etik devlet”in sosyalist formu olarak kurgulayan yeni devrimci siyasal tasarımın meşrulaştırıcı bir ön hazırlığıdır. Gramsci’nin konsey sorunsalında, işçi sınıfıyla kurulacak organik bağın siyasal keredeki temsilini oluşturan sosyalist devlet, işçilerin üretici kimliğine kamusal-yurttaşal bir nitelik kazandırılmasının göstergesidir. Sınıf savaşımının fabrika konseylerinde somutlanması da, ayrı üretim alanlarında kendi yalıtık konumlarını sürdürmeye zorlanan işçiler arasındaki organik birliğin kurulması anlamına gelecektir (bkz. Germino, 1990: 96; Martin, 1998: 146). Bu önerme, teknik işbölümünün korporatif sınırları içinde kaldıkları sürece, işçilerin daha yüksek bilinç biçimlerine ulaşmasının olanaksız olduğu varsayımına dayanır. Gramsci’nin başlıca kaygısı, işçilerin türdeş bir birlik içinde toplanmalarını kolaylaştıracak örgütsel biçimlerin oluşturulmasıdır. Gramsci, başka türden örgütlenme deneyimlerinden farklı olarak, fabrika

konsejlerini, böyle bir birliğin kurulması ve işçiler arasındaki teknik bölünmelerin aşılması için en önemli tarihsel olanak olarak görür.

Gramsci'nin bakış açısından, fabrika konseyleri stratejisine kaynaklık eden sovyet kurumu, sadece Rusya'daki devrim sürecine özgü bir örgütlenme biçimi olmayıp kapitalizme karşı mücadelelerinde başka ülkelerin işçilerinin de yararlanabileceği bir örnektir. *L'Ordine Nuovo* grubu, Sovyet modelindeki örgütlenme biçiminin, Rusya'da nasıl çarlığın devrilmesine ve yeni tipte bir devletin kurulmasına yardımcı olduysa, İtalya'da da işçi sınıfının devrimci mücadelesine ve demokrasinin derinleşmesine katkıda bulunacağını savunuyordu. Gramsci, dönemin diğer kuramcılarından farklı olarak, demokrasinin liberal parlamenter kurum ve uygulamalara indirgenemeyeceğini varsayarak, işçi demokrasisinin ancak fabrika konseyleri aracılığıyla geliştirilebileceğini vurgular. Sıradan işçilerin gündelik işyeri deneyimlerindeki müzakere ve yönetim süreçleri, gelecekteki sosyalist düzenin başlıca görünümü olan demokratik katılımın yeni biçimlerini sağlayacaktır. Gramsci'nin bu öngörüsü, kapitalist toplumda burjuvazinin yönlendirmesi altındaki siyasal kurumlardan köktenci kopuşun, ancak mevcut egemenlik ilişkilerini yadsıyacak yönetim organlarıyla mümkün olduğunu varsayar. Gramsci'ye göre, dönemin sosyalist partileri üzerinde hegemonik bir etkisi olan İkinci Enternasyonal tarafından desteklendiği haliyle, sosyalizmin kuruluşunu parlamenter yöntemlere bağlayan siyasal strateji kesinlikle devrimci dönüşüme olanak tanımaz; böyle bir strateji, başarılı olması durumunda bile, işçi sınıfının ve ezilen kesimlerin burjuva devlet sistemine eklemlenmesine yol açar (bkz. Boggs, 2002: 59, 76).

Gramsci, fabrika konseylerini öne çıkaran bir siyasal mücadele tarzını önermesi nedeniyle, özellikle reformistler tarafından, anarşizm ve anarko-sendikalizmin savunduğu türden bir bakış açısına sahip olmakla eleştirilmiştir. Ancak, *L'Ordine Nuovo* dönemindeki yazıları incelendiğinde, Gramsci'nin, kendi siyasal konumunu sendikalist ya da anarşist yaklaşımlardan uzak tutmaya özen gösterdiği kolaylıkla saptanabilir (Bellamy ve Schecter, 1993: 32). Nitekim, Gramsci yeni devletin fabrika konseyleri üzerinden kurulacağını ileri sürerken, aslında, sınıfsız topluma geçiş sürecinde devletin mutlaka gerekli olduğunu da kabul eder. Geçiş sürecinde devletin zorunlu olup olmadığı sorusu, kuramsal alanda, Marksizmin anarşizm karşısındaki temel ayrışma noktalarından birini oluşturduğuna göre, Gramsci'nin yaklaşımı anarşizm ya da anarko-sendikalizmle ilişkilendirilemez. Gramsci için, işçi sınıfının mücadelesi yeni türden bir devletle desteklenmediği sürece, siyasal devrimin köktenci nitel dönüşümleri gerçekleştirmesi söz konusu değildir. Devlet, toplumsal özgürlüğün sosyalist biçimlerine ulaşılmasını hedefleyen değişim sürecinde son derece kritik bir rol oynayacaktır. Anarşizmin yanılışı, özgürlük kav-

ramını diyalektik bir perspektife dayandırmadığı için, geçiş döneminde özgülüğün, üretim araçları üzerindeki toplumsal denetimle ve kurumsal bir biçim altında sağlanabileceğini öngörmemesinde aranmalıdır. Anarşizm, sınıf egemenliğinin aynı zamanda devlet aracılığıyla gerçekleştiğini ve siyasal süreçlerdeki temel öznenin devlet olduğunu kavramamaktadır; oysa, devrimin başarıya ulaşmasından sonra, geniş kitlelerin siyasal yaşama ve devlet alanına müdahalesi konseyler aracılığıyla mümkün olabilecektir (bkz. Martin, 1998: 25-26; Bellamy ve Schecter, 1993: 33, 35).

Gramsci'nin sendikalizme yönelttiği bir başka önemli eleştiri ise, işçi sınıfının organik birliğinin sağlanması konusudur. Sendikalist yaklaşımlar, meslek ayrımları üzerinden örgütlenmeyi esas alan sendikal örgütlenme tarzını destekledikleri için, işçi sınıfının değişik kesimleri arasındaki ayrışmaların sürmesine katkıda bulunurlar. Sendikalizmin önerdiği türden genel grev benzeri mücadele biçimleri bile, kısa erimde işçiler arasında güçlü bağlantılar kurulmasına yardımcı olsalar da, sınıf-içi bölünmelerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaz. Buna karşılık, fabrika konseyleri, daha devrim öncesinden başlayarak üretim sürecinin tamamına ilişkin bir örgütlenme perspektifi sunmaları nedeniyle, sınıfın kendi içindeki birliğini sağlamanın temel araçları olarak kabul edilebilir. Gramsci'nin bu değerlendirmesi, *L'Ordine Nuovo*'nun siyasal stratejisinde açıkça ifade edildiği üzere, fabrika konseylerinin yeni devletin nüvesini oluşturacağına ilişkin öngörüyle koşutluk içindedir. Gramsci'ye göre, sınıfın organik birliğini gerçekleştirecek olan konseyler, bir yandan sosyalist demokrasinin gelişkin biçimlerine ulaşılmasında işlevsel olacak, öbür yandan da yeni türden devlet iktidarının siyasal formunun oluşturulmasına yardımcı olacaklardır (bkz. Boggs, 2002: 75; Bellamy ve Schecter, 1993: 33-34).

Fabrika konseylerinin yeni devletin nüvesi olarak kuramsallaştırılması, bunların siyasal parti ve sendikalarla ne türden bir ilişki içinde olacağı sorusunu gündeme getirir. Gramsci, bu soruyla ilgili olarak, devrimci sürecin bütün yönlerini kuşatabilecek kurumlar olmadığını düşündüğü parti ve sendikaların bütünüyle bir yana bırakılmasından yana değildir. Bolşevik deneyiminden hareketle, sendikaların devrim sonrasında da işlevlerini sürdürerek, özellikle üretim sürecinin örgütlenmesine katkıda bulunacaklarını öngörür. Gramsci'nin, konseylerin diğer işçi sınıfı örgütlenmeleri (hattâ, devrimci parti) karşısındaki özerkliğini güvence altına alan bir siyasal modeli savunduğu açıktır (Cammatt, 1967: 108). Ancak, yeni devletin nüvesini oluşturacak kurumlar oldukları için konseylere öncelik tanınması, elbette siyasal partinin devrim öncesinde ya da sonrasında oynayacağı rolün ikincilleştirilmesini gerektirmez. Gramsci, temel olarak, iktidarın fethi ve konsolidasyonu sürecinde siyasal partinin geniş işçi kitlelerine önderlik etmesinin ne denli önemli olduğunu vurgular. Gramsci için, partinin devrimin örgütlenmesine yönelik id-

diası, kendi başına, kitlelerin savaşımında öncü bir konuma gelmesi bakımından yeterli değildir; devrimci parti, hem iktidarın ele geçirilmesinden önceki, hem de devrim sonrasında yeni devletin kurulması sürecindeki etkinlik tarzıyla kendini işçi sınıfının organik bir bileşenine dönüştürebilmelidir.

Tarihsel Blok ve Tarihsel Materyalizm Sorunları

Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nde toplanan dağınık notlarında geliştirdiği kuramsal modelin açığa çıkarılması için başvurulabilecek yöntemlerden biri, "tarihsel blok" kavramını merkezine alan okuma tarzıdır. Gramsci, kendi sözleriyle "für ewig" (bütün zamanlar için) bir yapıt bırakmak isterken, kuramsal düzeyde Marksizmin ilgi alanına giren temel felsefi sorunları yeniden incelemek zorunda kalmıştır. "Tarihsel blok", bu sorunları çapraz kesen bir kurucu kavram olarak, Gramsci'nin siyaset kuramının belirleyici görünümünün somutlaştırılması bakımından son derece işlevseldir. Aslında, tarihsel materyalizmin başlıca önermeleriyle ilişkili değişik yaklaşımlar (determinizm, voluntarizm, ekonomizm, vb.) düşünüldüğünde, *Defterler*'in inceleme alanındaki bütün kavram ve kategorilerin, "tarihsel blok" kavramının içerdiği tartışma başlıklarıyla yakından bağlantılı olduğu görülebilir.

Gramsci, Marksist siyaset kuramının temel kavramsal araçlarını kendi sorunsalına eklemeyerek, toplumsal bütünlüğün farklı kertelelerine ilişkin bir çözümleme geliştirmeyi amaçlar. Nesnel gerçekliğin ampirik düzeydeki karmaşık örüntüsünü açıklamayı hedefleyen her kapsamlı kuramsallaştırma girişimi, yapısal ve üstyapısal süreçlerin bütünselci bir bakış açısıyla ele alınmasını gerektirir. Gramsci'nin "tarihsel blok" kavramı, bir yandan yapısal kerte- de ekonomik süreçlerin, öbür yandan da üstyapısal kerte- de siyasal kurumların, ideolojik oluşumların, inanç sistemlerinin ya da kültürel formların çözümlenmeye katılmasının zorunluluğunu anlatır. Gramsci, bu kavram aracılığıyla, kökeni Marx'ın yapıtlarında bulunan yapı-üstyapı metaforunu mekanik-nedenselci olmayan bir bağlama yerleştirmeyi hedefler. Yapısal kerte- deki üretim ilişkilerinin belirleyiciliği tezini yadsımaksızın, bir toplumsal formasyondaki sınıfsal üstünlük biçimlerini açıklamak amacıyla, üstyapıdaki hegemonik süreçlerin ne denli önemli olduğunu göstermeye çalışır. Nitekim, nihayetinde bir tarihsel blokun kuruluşunu ifade ettiği için, hegemonya kavramı da, sınıfsal egemenliğin hem yapısal hem de üstyapısal görünümünün mutlaka dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan, "tarihsel blok" kavramına başvurmaksızın, Gramsci'nin hegemonya, sivil toplum ve devlet konusundaki yaklaşımının anlaşılabilirliğini belirtmemelidir.⁷

7 "Tarihsel blok" kavramının önemi konusunda ayrıca bkz. Portelli (1982: 2-4), Dombroski (1989: 5), Sassoon (1987: 119) ve Martin (1998: 82).

Sassoon'un (1987: 120) da saptadığı gibi, Gramsci, kendi çözümlemesinde kritik bir konuma yerleştirdiği "tarihsel blok" kavramını başlıca iki biçimde kullanır. Daha sık görülen birinci kullanım biçiminde, bu kavram, tarihsel sürecin içerdiği bütün karmaşık ilişkilerin birliğini nitelemek üzere, yapı ve üstyapının organik bütünlüğü anlamına gelir: "Yapılar ve üstyapılar, bir 'tarihsel blok' oluşturur. Bu demektir ki, karmaşık, çelişkili ve uyumsuz üstyapılar bütünlüğü toplumsal üretim ilişkileri bütünlüğünün yansımasıdır" (Gramsci, 1971: 366). Marx'ın sorunsalını yeniden üreten bu kullanım biçiminde, tarihsel blok kuramsal açıdan iki ayrı çözümleme düzeyinin (yapı ve üstyapı) eklemlenmesi olarak yorumlanabilir. Yukarıdaki alıntıda yer alan "yansıma" ilişkisine dair saptama düşünüldüğünde, tarihsel blok içerisinde yapının birincil ve belirleyici uğrak olduğu açıktır (Texier, 1979: 58).

Bununla birlikte, Gramsci'nin, tarihsel blokun bu iki uğrağı arasındaki ilişkileri, Marksist diyalektiğe uygun bir biçimde, karşılıklı olarak kurguladığı da belirtilmelidir. Nitekim, Gramsci "yapı ile üstyapı arasındaki zorunlu karşılıklık"ın aslında "gerçek diyalektik süreçten başka bir şey olmayan karşılıklık" (1971: 366) olduğunu vurgulamaya özen gösterir. Burada üzerinde durulması gereken temel nokta, tarihsel blokun iki uğrağı arasındaki ilişkilerin her türden gölgegörüngüsel (epifenomenal) indirgemeciliğin dışında kuramsallaştırılmasıdır. Ekonomi, siyaset ve ideoloji kertelerinin "tarihsel blok" kavramı aracılığıyla organik bir bütünlük içerisinde konumlandırılması, Gramsci'nin Marksizmin geleneksel diyalektik yaklaşımına dayandığını gösterir (Sassoon, 1987: 120-21; Texier, 1979: 49). "Tarihsel blok" kavramı, böylelikle, Gramsci'nin, bir yandan nesnel gerçekliği salt etik-politik terimlerle kavramayı öneren yeni-Hegelci ya da Croceci idealizmden, öbür yandan da üstyapısal oluşumları basit bir gölgegörüngüye indirgeyen ekonomist saptamadan da uzak kalmasını sağlar.

"Tarihsel blok" kavramının ikinci kullanım biçimi ise, verili tarihsel uğrağın içerdiği bütün ilişkilerle birlikte somut bir varlık kazanan toplumsal formasyondaki özgüllüklerin açığa çıkarılmasına yöneliktir. Söz konusu toplumsal formasyonun karmaşık yapısını niteleyen bu kavram, hangi üretim tarzının egemen olduğuna ve onun eski üretim tarzlarıyla nasıl eklemlendiğine bağlı olarak, farklı sınıflar ve/ya da sınıf fraksiyonları arasındaki karşılıklı ilişkilerin biçimlenme mantığını anlatır (Sassoon, 1987: 121-22). Belirli bir toplumsal formasyonun dışavurduğu karmaşık, çelişkili ve uyumsuz ilişkiler bütünlüğündeki özgüllükler önem kazandığı için, artık, çözümleme alanında ulusal farklılıklar, somut siyasal ittifaklar, toplumsal güç dengeleri, devletin özgül konumu, sınıfsal oluşumların ideolojik ve kültürel kerteye yansıma tarzı gibi birçok ölçüte başvurmak gerekir. Gramsci'nin yukarıda değinilen "Güney Sorunu" çalışması, İtalyan tarihsel/toplumsal formasyonunun somut çö-

zümlemesini hedeflemesi nedeniyle, kavramın ikinci kullanım biçiminin çarpıcı bir örneğidir.

Gramsci'nin "tarihsel blok" kavramını oluştururken başvurduğu kuramsal modelin düşünsel ve yöntemsel kökenlerine yakından baktığımızda, Marksizmin pozitivist yorumuna yönelik eleştirel tutumunu açıkça saptayabiliriz. *Hapishane Defterleri*'nin felsefe alanındaki en dikkat çekici bölümlerinden birini, Nikolay Buharin'in *Tarihsel Materyalizm Kuramı* (1921) başlıklı yazıtına ilişkin eleştirileri oluşturur. Gramsci, bu yazıtın yansıttığı kuramsal eğilimi çözümlerken, öznel faktörü önemsizleştirerek tarihsel ilerlemeyi ekonomik süreçlerin basit ve dolaysız bir yansımaya indirgeyen mekanik determinizme karşı çıkar. Tarihsel materyalizmin pozitivist yorumuna yönelik önemli bir itirazı, tarihsel blokun yapısal kertesindeki ekonomik uğrağın kendi içinde kapalı bir ilişkiler örüntüsü oluşturduğu yolundaki varsayım ile ilişkilidir. Pozitivist yorum, ekonomi alanını, üstyapısal süreçlerin (ideolojik, siyasal, kültürel oluşumların) dışsal etkisinin ötesinde bir işleyiş mantığına sahipmişçesine betimlediği için hatalıdır. Gramsci'ye göre, Buharin'in temel yanılığısı Marksizmi sosyolojiye indirgemesi ve tarihsel sürecin nesnel gelişimi ile öznel faktörün siyasal alandaki etkinliği arasında ortaya çıkan diyalektiği kavrayamamasıdır.

Buharin'in temsil ettiği kuramsal anlayışa yönelik eleştiri, en genel özellikleriyle yeniden kurgulandığında, Gramsci'nin mekanik determinizm konusunda ne denli kuşkucu olduğunu gösterir. Gramsci, siyasetin anlamlandırılması bakımından çok etkilendiği Lenin ve geleneksel Marksizmin diğer temsilcileri gibi, Marksizmin mekanik ve teleolojik determinizme indirgenmesini başlıca düşünsel-yöntemsel yanılığlar arasında sayar. Kendi bakış açısını geliştirirken, tarihsel ilerlemenin dinamikleri işçi sınıfının pratik süreçlerdeki etkin müdahalesini öne çıkardığı ölçüde, Marksizmin ancak bir "praksis felsefesi" olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürer. Bu varsayım, aynı zamanda siyasetin bilinçli etkinlikler aracılığıyla biçimlendirilmesi gerektiğini ileri süren tez çerçevesinde, işçi sınıfının kendi öncü partisiyle kuracağı diyalektik açısından da, Marksizmin mekanik determinizme indirgenemeyeceği yolundaki kuramsal öncülle koşutluk içindedir.

Bu nedenle, Gramsci'nin öznel konumlanma ile nesnel süreçler arasındaki diyalektiğe ilişkin yaklaşımı, PSI'deki reformistlerle maksimalistlerin devrim aşamasına gelinceye değin, siyasal öznenin beklemesini öneren temel stratejilerinin tamamen karşısında yer alıyordu (Cammett, 1967: 93). Tarihsel sürecin diyalektiğini yadsıyan mekanik determinizm, dönemin entelektüel-politik tartışmalarındaki yaygın bir felsefi tutum olarak, özellikle, başta Alman Sosyal Demokrat Partisi olmak üzere İkinci Enternasyonal'in sosyalist partilerini derinden etkiliyordu (Simon, 1985: 12). Gramsci'ye göre, bu türden

bir perspektifin siyasal mücadele bakımından yol açtığı asıl sorun, sonuçta kapitalizmin kaçınılmaz çöküş aşamasını beklemeyi önererek işçi hareketini edilginleştirmesidir. Bu sorunun çözümü, tarihsel bloku yapı ve üstyapının organik bütünlüğü olarak kavrayan ve insan etkinliğini, büründüğü bütün biçimler altında, tarihsel ilerlemenin ayrılmaz bir uğrağına dönüştüren yeni bir felsefi sorunsalın benimsenmesiyle olanaklıdır. Gramsci'nin soyut kategorilerle ifade ettiği nesnel'den öznel'e, nitelik'ten nicelik'e, zorunluluk'tan özgürlük'e geçiş tam da bu bağlamda anlaşılabilir (Texier, 1979: 52). Marksizmin, yapısal kerteadaki üretim ilişkilerini ve nesnel ekonomik faktörleri toplumsal çözümlemenin odağına yerleştirmesi, toplumsal sınıflar ve sınıf fraksiyonlarının üstyapıdaki yansımalarının göz ardı edilmesini gerektirmez. Dolayısıyla, Gramsci, yapısal kertenin belirleyiciliği konusundaki kuramsal öncül bağlamında değerlendirilmek koşuluyla, sınıf egemenliğinin bütün görünüşleriyle birlikte anlaşılabilmesi için, öznel etkenlere (örneğin, sınıf bilinci) özel bir önem verilmesini zorunlu görür (Martin, 1998: 77-79). Bu nedenle, toplumsal sınıfları ya da geniş kitleleri ekonomik yapı tarafından belirlenmiş nesnelere indirgeyen mekanik materyalizmin aksine, insani ögeyi bilinçli özne olarak yeniden anlamlandırmayı önerir. Bu durumda, Marksist kuram açısından yerine getirilmesi zorunlu olan felsefi görev, öznel bilincin değişik biçimlerini (ideolojiler, kültürel değerler, inançlar, algılama tarzları, vb.) tarihsel diyalektik bir bağlama yerleştirmektir.

Bu yorumlama tarzı, ekonomik uğrağı kültürel ve siyasal süreçleri dolaysız bir biçimde belirleyen temel etken olarak anlamlandıran mekanik materyalizmden köktenci bir kopuşu simgeler. Üstyapısal öğelerle yapı arasındaki ilişkinin tek yanlı olmadığını düşünen Gramsci, tıpkı Machiavelli'nin İtalyan siyasal kültürünü dinsel ve ahlakçı bakış açılarından kurtarmaya çalışmasında olduğu gibi, Marksizmin gelişmesi için ekonomik indirgemeciliğin her türünden uzaklaşılmasının zorunlu olduğunu varsayar (Femia, 1987: 133). Bu amaçla, aslında aynı kuramsal yanılığın iki görünümünü oluşturan ekonomizm ve ideolojizm karşısında ciddi bir eleştiri geliştirir. Sosyalist siyasal ve entelektüel gelenekler içinde oldukça sık rastlanan ekonomist eğilim siyasal, ideolojik ya da kültürel öğeleri ekonomik yapıdaki gelişmelerin basit bir yansıması olarak yorumlar. Bu bakış açısından yaklaşıldığında, ekonomi ile politika arasındaki ilişkiler, dolaysızca, salt birincisinden ikincisine doğru ilerleyen tek yönlü bir nedensellik mantığı içinde ve üstyapısal uğraklara herhangi bir özerklik tanımayacak biçimde kurgulanır. Gramsci, tarihsel-siyasal çözümlemelerde kendini gösteren temel yöntemsel hatanın kökenini, organik ve konjonktürel olgular ya da süreçler arasında ayırım yapı(l)mamasında bulur. Böylece, ya aslında sadece dolaylı bir biçimde etkili olan nedenlerin dolaysızca rol oynadığı düşünülür; ya da, dolaysız nedenlerin tek başına etkili

oldukları varsayılr. Gramsci, ortaya çıkan iki olasılıktan birincisinde, mekanik nedenlere abartılı bir işlev atfedildiğini; ikincisinde ise, iradi ya da bireysel öğeye aşırı bir vurgulama yapıldığını belirtir. Dolayısıyla, birinci yaklaşım, çoğu zaman çözümlemede doktriner bir tutuma zemin hazırlayan ekonomizmle; ikinci yaklaşım ise, yapısal kertenin içerdiği nesnel dinamikleri ikincilleştiren ideolojizmle sonuçlanır (Gramsci, 1971: 178; 1984: 78-79).

Gramsci'nin ekonomizme yönelttiği eleştiri, yapısal kertedeki ekonomik süreçlerin –öznel etkenlerin rolünü bütünüyle dışlayacak bir biçimde– “doğal” olgular gibi ele alınamayacağı düşüncesine dayanır. Nitekim, üstyapısal öğelerin ekonomik yapı karşısındaki konumlarının incelenmesi sırasında da, politikanın ya da ideolojinin basit bir gölgegörüngüye indirgenmesi gerekir. Yapısal kerte insanların üretim sürecindeki ilişkilerini de içerdiğine göre, tarihsel blok perspektifi üstyapısal süreçlerin kapsamlı bir çözümlemesini zorunlu kılar. Özünde iktidarın kazanılmasına ya da korunmasına yönelik girişimleri içeren önemli bir insani etkinlik biçimi olarak politika, üstyapısal kertenin özgül görünümünü sergiler. Ancak, Gramsci'nin politikanın özgülüklerine ilişkin vurgusu, yapısal süreçlerin önemsizleştirilmesi biçiminde yorumlanamaz. Croce'nin tarihsel diyalektiği yadsıyan idealist sorunsaldan farklı olarak, Gramsci'nin kuramsal pozisyonu, etik-politik uğrağın yapısal-ekonomik uğraktan ayrılmayacağını varsayar. Marksizm, ekonomik olguları metafizik nedensellik mantığının koşullandırdığı bir bakış açısıyla kavramadığı için, üstyapısal süreçleri yapısal kerteden ayırmayıp, tarihsel gerçekliğin nesnel birliğini göz önünde bulundurur. Gramsci, bu nedenle, Croce'nin felsefi sorunsalını eleştirirken, Marksizmin ekonomik yapıyı metafizik bir güce indirgediği yolundaki savı reddeder. Üstyapısal süreçlerde yansımaları olan kimi ikiliklere/ dikotomilere (zor ve rıza, hegemonya ve tahakküm, ekonomi-politik ve etik-politik uğraklar, vb.) yönelik ayırıştırma girişimi, tarihsel blokun organik birliğini ve ekonomik koşulların son kertedeki belirleyiciliğini dikkate almalıdır (bkz. Texier, 1979: 51, 59-60).

Sivil Toplum ve Devlet

Gramsci, tarihsel blokun yapısal ve üstyapısal kerteleri konusundaki yöntem-bilimsel yaklaşımını, *Hapishane Defterleri*'nin bir başka önemli ikiliği olan sivil toplum ve devlet konusunda da sürdürür. İşçi hareketinin yenilgiye uğraması ve faşizmin iktidara gelmesinden sonra İtalyan siyasal süreçlerinde ortaya çıkan dönüşüm nedeniyle, kapitalist ülkelerde özgül bir görünüm sergileyen bu ikiliğin kuramsal düzeyde araştırılması gerektiğini düşünür. Bu amaçla, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkileri daha kuşatıcı bir kavram olan tarihsel blokun organik birliği bağlamında çözümler. Söz konusu ikiliği tarihsel blokun üstyapısal kertesinde yer alan iki ayrı uğrak olarak konumlandırır: “Şu anda

yapabileceğimiz, iki temel üstyapısal ‘düzey’ saptamaktır: birincisi sivil toplum olarak adlandırılabilir, ki genellikle ‘özel’ diye anılan organizmalar bütünlüğüdür; ikincisi, ‘politik toplum’ ya da ‘devlet’tir. Bu iki düzey, bir yanda egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı ‘hegemonya’ işlevine, diğer yanda devlet ve ‘hukuki’ hükümet aracılığıyla uygulanan ‘doğrudan tahakküm’ ya da komuta işlevine karşılık gelir” (Gramsci, 1971: 12). *Defterler*’in en ünlü pasajları arasında yer alan bu saptamayı daha yakından incelediğimizde, sivil toplum kavramının, dar anlamda devletin kurumsal yapılanması dışında kalan toplumsal örgütlenme biçimlerini nitelediğini görebiliriz.⁸ Burada, geçmiş liberal ekonomi politikçilerden (Adam Smith, Adam Ferguson, vb.) Hegel’e ve oradan da Marx’a kadar uzanan bu ikilik yeniden yorumlanmaktadır.

Gramsci, yukarıdaki alıntıda açıkça belirttiği üzere, sivil toplumu (önceki kuramsal eğilimlerden farklı olarak) ekonomik yapıyla özdeşleştirmek yerine, ideolojik-politik-hukuki üstyapılar bütünlüğü içinde konumlandırmayı seçer. Ayrıca, hegemonya konusundaki vurgulaması, sivil toplum kavramını, egemen sınıf ideolojisinin topluma yayılmasını sağlayan kurumsal/örgütsel süreç ve ilişkileri nitelemek amacıyla kullandığını gösterir. Buna karşılık, ikiliğin öbür kutbunu oluşturan “politik toplum” ya da devlet ise, *dar anlamıyla*, egemen sınıfın siyasal üstünlüğünü sürdürmesine yardımcı olan zorlama, baskı ve tahakküm aygıtlarının toplamıdır.⁹ Böylece, Gramsci’nin siyaset kuramında sivil toplum hegemonya, ikna, rıza ve oydaşma ile; devlet ise tahakküm, diktatörlük ve zorlama ile nitelenmektedir. Bütün bu ikilikler, Machiavelli’nin siyasal iktidarın ikili doğasını açıklamak için kullandığı *centaur* (yarı hayvan, yarı insan) metaforunda olduğu gibi, rıza ve zorun ya da hegemonya ve diktatörlüğün sentezini yansıtır. Dolayısıyla, Gramsci’nin ikilikler arasında kurduğu diyalektiğin; devletin, kapsamlı bir sivil toplum analizi yapılmaksızın; sivil toplumun da, devletle ilişkilerine değinilmeksizin kavranamayacağını göstermeye yönelik olduğu ileri sürülebilir. Başka bir deyişle, tarihsel blokun organik birliğine dayanan bu yaklaşıma göre, sivil toplum dar anlamıyla politik toplum ya da devletten ayrı konumlandırılmaz (Texier, 1979: 49; Simon, 1985: 68). Öte yandan, bu ikiliklerde ortaya çıkan ayrımların, kuramsal çözümlemenin bir gereği olarak yöntemsel-analitik düzlemde oluşturulduğu da vurgulanmalıdır; zira, bunların nesnel gerçeklikteki maddi ayrışmalara karşılık geldiğini varsaymak, Gramsci’nin sorunsalı açısından hatalı sonuçlara yol açacaktır.¹⁰

8 Buradaki “özel” terimini, devlet kurumları için kullanılan “resmi” teriminin karşıtı olarak düşünebiliriz. Ayrıca bkz. Gramsci (1994c: 67; 1995: 75).

9 Ayrıca bkz. Fontana (2008: 88-90) ve Femia (1987: 26).

10 Nitekim, birçok yorumcu (örneğin, Fontana, 2008: 89-90; Simon, 1985: 71) Gramsci’nin devlet-sivil toplum ikiliği konusunda yaptığı ayrımın, tıpkı diğerlerinde olduğu gibi, yöntemsel ve analitik olduğunu özellikle belirtir.

Bu noktada, Gramsci'nin modern topluma ilişkin yorumlama tarzının, üstyapısal oluşumlar konusundaki kuramsal modelinin ortaya çıkmasında belirleyici olduğuna işaret edilmelidir. Gramsci, özellikle batı toplumsal formasyonlarının bir görünümü olarak gelişen modern toplum biçiminin, temel yapısı bakımından kapitalist ve burjuva karakterde olduğunu varsayar. Modern toplumun ayırt edici yönlerinden biri, devletin resmi örgütlenme alanı dışında kalan kurumsal-örgütsel yapıların çoğulluğu ve siyasal-kültürel alanlardaki genellikle özerk gruplaşmaların yarattığı ilişkiler örüntüsünün karmaşıklığıdır (Fontana, 2008: 93). Modern kapitalist dönemin yapısal bir niteliği olan sivil toplum farklı düzeylerde (siyaset, ekonomi, kültür, sanat, spor, vb.) etkinlik gösteren çok-katmanlı ve çok-amaçlı ikincil örgütlenmeler alanıdır. Buradaki toplumsal pratikler, emek ve sermaye kategorileri üzerinden ayrılan temel sınıflar (burjuvazi ve işçi sınıfı) arasındaki mücadeleler de dahil olmak üzere, son derece geniş bir uzama yayılan devlet-dışı toplumsal örgütlenmelerin varoluş tarzını yansıtır. Gramsci, toplumsal pratiklerin aynı zamanda ideolojik karşıtlıklarla birlikte anlaşılabilceği düşüncesinden hareketle, sivil toplumu hegemonik mücadeleler alanı olarak niteler. Kamu görevlilerinin yönettiği "hükümet aygıtı"ndan farklı olarak, genellikle "özel" diye adlandırılan sivil toplum örgütleri ideolojik-kültürel biçimler altında varlık gösterirler. Toplumsal formasyonun temel sınıfları, bu biçimlerin sağladığı dolayım mekanizmalarını kullanarak, hegemonya savaşımını yönlendirmeye çalışırlar. Bu bağlamda, sınıf savaşımının değişik uğraklarında yer alan devlet-dışı örgütler ve kurumlar (siyasal partiler, dernekler, sendikalar, dinsel kuruluşlar, gazeteler, vb.) hegemonik aygıtları oluştururlar. Bununla birlikte, her ne kadar yönetsel ve analitik bakımdan üstyapıda konumlandırılrsa da, Gramsci'nin sivil toplumunun kökenlerinin ekonomik yapıya uzandığı ayrıca vurgulanmalıdır (Simon, 1985: 69; Texier, 1979: 65).

Gramsci, sorunsalının yönetsel temelini sağlayan dikotomik yaklaşımının bir sonucu olarak, karmaşık bir toplumsal pratikler ve ilişkiler örüntüsü oluşturan sivil toplumun karşısına devleti yerleştirir. Sınıfsal terimlerle çözümlendiği devleti, "yönetici sınıfların tarihsel birliğinin gerçekleştiği" (1971: 52) bir uğrak olarak yorumlar. Gramsci'ye göre, nasıl sivil toplum egemen sınıfın ideolojik hegemonyasının kurulduğu bir düzlem ise; devlet de, sınıf iktidarının, zor ve tahakküm işlevleri aracılığıyla sağlandığı kritik bir kurumsal örgütlenme alanıdır. Bununla birlikte, sınıfın tarihsel birliğinin, sadece devletle ilişkili siyasal ve hukuksal süreçler dolayımıyla kurulduğunu düşünmek gerekir; çünkü, bu süreçlerin de hiç kuşkusuz rol oynadığı tarihsel blok içerisinde, egemen sınıfın tutunumu (*cohesion*) ya da birliği, "devlet ya da politik toplum ile 'sivil toplum' arasındaki organik ilişkilerden" kaynaklanır (Gramsci, 1971: 52).

*Hapishane Defterleri'*ndeki siyaset kuramının en özgün yönlerinden biri, devletin basit bir biçimde hükümet kurumlarında somutlanan zor aygıtına indirgenmemesine özen gösteren yeni bir perspektif sunmasıdır. Gramsci, birbiriyle yakından ilişkili, ancak yöntemsel gerekçelerle ayrı olarak kurgulanan –biri dar, öbürü geniş kapsamlı olmak üzere– iki farklı devlet kavramına başvurur (Buci-Glucksmann, 1980: 92; Fontana, 2008: 90). Daha dar ve tekyönlü olan birinci modeldeki biçimiyle devlet, sivil toplumun karşıtıdır ve siyasal iktidar/hükümet aygıtının yönetsel, hukuki ve askeri alanlardaki kurumsal yapılanmasını ifade eder. Gündelik kullanımda daha sıklıkla karşılaşılan bu dar tanım, siyasal iktidarın bir türevi şeklinde algılanan devleti, asıl olarak (tek başına değil) şiddet ve zor işleviyle betimler. Başka bir deyişle, *dar anlamdaki* devlet, kendi diktatörlüğünü zor ve tahakküm yöntemleriyle sürdüren yönetici sınıfın egemenlik aracıdır ve sınıf egemenliğinin gerçekleştirildiği aygıtlar (bürokrasi, polis, ordu, hükümet, vb.) toplamıdır (bkz. Texier, 1979: 51; Buci-Glucksmann, 1980: 92). Gramsci'nin bu tanımının, devleti egemen sınıfın bir aracı olarak yorumlayan klasik Marksist tezle koşutluk içinde olduğu kolaylıkla görülebilir.

Gramsci, yöntemsel düzeyde birbirinden ayırttığı iki üstyapı uğrağını temsil eden sivil toplum ile devlet arasındaki ayrımın mutlakaştırılmasını yanlış bulur. Liberalizmin aynı konudaki, hatalı bulunduğu yaklaşımını eleştirirken, politik toplum ile sivil toplum arasında yapılan ayrımın “gerçekte yalnızca yöntembilimsel” olduğunu özellikle belirtir (Gramsci, 1971: 159-60; ayrıca bkz. Texier, 1979: 64). Buna göre, toplumsal gerçekliğin analitik olarak kavranması için meşru bir biçimde kullanılacak olan yöntembilimsel ayrımın “organik bir ayrım” a dönüştürülmesi ciddi bir kuramsal hatadır. Tam da bu noktada, Gramsci, diyalektik bir saptamaya başvurarak, yöntembilimsel düzeyde ayırttığı ikiliğin kutuplarını yeniden birleştirmek üzere, “sivil toplum ve devletin gerçeklikte bir ve aynı olduğunu” (1971: 160) açıklar. Sınıflar arasındaki toplumsal-siyasal ilişkiler örüntüsü sivil toplumun ötesine doğru yayılmakta; bu alandaki sınıfsal egemenlik biçimlerinin sergilediği karmaşık dinamikler, aynı zamanda devlet düzeyinde de yankılanmaktadır çünkü. Başka bir deyişle, politik toplum ya da devletin kökenlerini sivil toplumdaki sınıf ilişkilerinde aramak gerektiği için, üstyapının bu iki önemli uğrağı arasındaki güçlü bağıntı yeniden kurulmalıdır. Gramsci'nin –gerçeklik düzeyinde– sivil toplum ile devlet arasında kurduğu özdeşlik, devletin bütünüyle politik topluma indirgenemeyeceği biçiminde de yorumlanabilir.

Yöntembilimsel ayrımdaki dar kapsamlı tanımın öngördüğünden farklı olarak, devleti söz konusu indirgemenin dışında konumlandıran *geniş* tanımda ise, çözümlemenin gerekleri doğrultusunda yöntemsel olarak oluşturulan ikilikler arasındaki birliğin kurulmasına özen gösterilir. Gramsci'nin

devleti daha geniş bir biçimde tanımladığı ikinci kuramsal modeli “entegral devlet” kavramıyla özetlenebilir. Buna göre, entegral ya da bütünsel anlamıyla devlet, hegemonya ve diktatörlüğün bir sentezidir. Gramsci, böylelikle, devlet kavramıyla “yalnızca hükümet aygıtının değil, aynı zamanda ‘özel’ ‘hegemonya’ aygıtının ya da sivil toplumun da anlaşılması gerektiğine” (1971: 261) işaret eder. Devlet, dar tanımda daha çok üstyapısal kertenin sadece zorlamayla ilişkili bir alanını oluştururken; geniş tanımda ise, üstyapılar bütünlüğünün yönetim ve baskı aygıtının kısmi etkinliklerine indirgenmemesi gereken karmaşık ilişkiler örüntüsünü de içerecek bir biçimde anlamlandırılır (Buci-Glucksmann, 1980: 93; Texier, 1979: 49, 63). Geniş tanımdaki entegral devlet kavramının oluşturulmasının bir nedeni, tartışmanın kaynağındaki ikiliklerin karşıtlık kadar birlik ilişkisi içinde kavranmasını gerektiren diyalektik yöntemde aranabilir. Bu açıdan ele alındığında, entegral devlet kavramı, zıtların birliği konusundaki diyalektik öncül uyarınca, hem oydaşma, rıza ve hegemonyaya; hem de zorlama, tahakküm ve diktatörlüğe göndermede bulunur.

Nitekim, Gramsci, ikiliklerde açığa çıkan diyalektiği, *Defterler*’in devlet kuramıyla ilgili en çarpıcı önermelerinden birinde şöyle formüle eder: “Genel devlet kavramının, yeniden sivil toplum kavramına göndermede bulunulmasını gerektiren öğeleri içerdiği belirtilmelidir (bu bakımdan, denebilir ki, Devlet = politik toplum + sivil toplum, başka bir deyişle zorlama zırhıyla korunan hegemonya)” (1971: 262-63; 2007: 75). Bu formülasyon, Gramsci’nin, gündelik kullanımdaki biçimiyle kimi zaman “hükümet olarak devlet” (*stato-governo*) ya da “politik toplum” olarak nitelediği devlet kavramını epey genişlettiğini gösterir.¹¹ Bu noktadan itibaren, entegral devlet kavramı, üstyapısal kertede egemen sınıfın bütün üstünlük biçimlerinin kuramsal çözülemeye katılmasını kolaylaştırır (Buci-Glucksmann, 1980: 93). Böylelikle, devlet kavramı, sınıf egemenliğinin baskı ya da zora dayalı biçimleriyle sınırlandırılmaz; aynı zamanda, sivil toplumdaki sınıfsal-toplumsal ilişkilerin de iktidar ilişkileri biçiminde anlaşılmasını sağlayacak ölçüde zenginleştirilir (Simon, 1985: 71-72, 73; Fontana, 2008: 90). Bu yaklaşıma göre, egemen sınıf kendi hegemonik üstünlüğünü sivil toplum alanındaki entelektüel ve ahlaki liderlik süreçleriyle kurarken, siyasal iktidarını da devlet aygıtlarındaki etkisiyle güvence altına alır.

Gramsci’nin entegral devlet kavramı bağlamında sivil toplumla devleti bir arada kurgulamasının başka bir nedeni, egemen sınıf iktidarının sivil toplumda da bulunduğunu göstermek istemesidir. Sınıfsal egemenlik terim-

11 Devleti baskı aygıtı ile ideolojik aygıtların toplamı olarak inceleyen Louis Althusser’in (1989: 23-38) de aynı kuramsal pozisyonundan hareket ettiği düşünülebilir. Bu konuda ayrıca bkz. Joseph (2002: 30).

leriyle oluşturulan bu çözümleme tarzı, devletin baskı ya da zorlama aygıtı olduğu kadar, bir hegemonya aygıtı olarak da kuramsallaştırılmasına olanak sağlar. Gramsci, devletin –zorlama ve baskının ötesinde– hegemonik işlevleri de olduğunu belirtir: “Devlet, kendisi aracılığıyla yönetici sınıfın, egemenliğini yalnızca meşru gösterip koruduğu değil, yönetimi altında tuttuklarının etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinlikler bütünlüğüdür” (1971: 244). Bu tanımlamanın en çarpıcı yönü, egemen sınıfın üstünlüğünün yeniden üretiminde rol oynayan hegemonik süreçlerin aynı zamanda devlete de aktarılmış olmasıdır. Gramsci, kendi dönemindeki liberal devlet kuramının tersine, soyutlama düzeyinde analitik bakımdan yararlı olduğunu düşündüğü ikiliklerin (devlet ve sivil toplum, hegemonya ve tahakküm, rıza ve baskı) organik ayrıma dönüştürülerek mutlaklaştırılmasına karşı çıkar (Buci-Glucksmann, 1980: 93). Buna göre, hegemonik etkinliklerin ortaya çıktığı tek alan sivil toplum değildir; devlet de, hegemonyanın siyasal bir nitelik kazanmasıyla birlikte, yönetilenlerin etkin rızasının kazanılmasına katkıda bulunur.

Bu usulamla birlikte, Gramsci, devletin etkinlik alanını zorlama, baskı ve tahakküm süreçlerinin ötesine doğru genişletir. Devletin hegemonik konumuna ilişkin bu genişletme girişimi, devlet aygıtlarının rızanın örgütlenmesindeki eğitsel işleviyle yakından bağlantılıdır. Devletin niteleyici özelliğini oluşturan zorlama işlevi, yapısal kertedeki üretim süreçleriyle kitlelerin ideolojik-kültürel algılama tarzları arasında uygun bir denge kurulmasını sağlamak üzere, eğitsel açıdan da desteklenmelidir (Simon, 1985: 70; Buci-Glucksmann, 1980: 92).¹² Devletin eğitsel ve oluşturucu işlevi, “yeni ve daha yüksek uygarlık tiplerinin yaratılması”nda; bu amaçla, geniş halk kitlelerinin ideolojik ya da ahlaki bilinç biçimlerinin, “ekonomik üretim aygıtının sürekli gelişiminin gereksinmelerine” uyarlanması çabasında açığa çıkar (Gramsci, 1971: 242). Başka bir deyişle, yeni bir toplumsal formasyonun ya da –daha genel olarak ifade etmek gerekirse– “yeni bir uygarlık tipi ya da düzeyi”nin yaratılmasını hedeflediği ölçüde, devletin “eğitici” olarak kavranması gerekir (Gramsci, 1971: 247).

Devletin tarihsel blokun yapısal kertesindeki ekonomik üretim aygıtının yapılandırılması konusundaki işlevleri, üstyapısal süreçlerin kendi başlarına bırakılmasını gerektirmez. Gramsci’ye göre, devlet, yapısal kertedeki konumlanışına benzer bir biçimde, üstyapısal kertedeki ideolojik, siyasal ve hukuksal süreçlerin düzenlenmesinde de rol üstlenerek adeta bir “rasyonalizasyon aygıtı” gibi çalışır (1971: 247). Batı’daki burjuva toplumları kapitalizmin ekonomik, kültürel ve siyasal alanlardaki yansımalarına göre biçimlendiğinden, devletin eğitsel işlevine yönelik saptama, egemen sınıfın toplumsal, kül-

12 Başka bir deyişle, devletin zorlama işlevi eğitsel işlevinden ayrı olarak düşünülmemelidir.

türel ve siyasal *ethos*'una uygun bir ideolojik yapılanmanın ortaya çıkarılmasında devletin de önemli ve vazgeçilmez bir rol oynadığı anlamına gelir. Devlet, yeni bir uygarlık düzeyinin ve yurttaş tipinin oluşturulması amacıyla yönelik eğitsel işlevini yerine getirirken, yönetilen sınıflar ve katmanlar arasında kimi gelenekler, tutumlar ve değerlerin yaygınlaştırılmasını, kimilerinin ise etkisizleştirilmesini hedefler. Bu doğrultuda, okul sisteminin ve öbür kurumsal olanakların yanı sıra, önemli bir araç olarak hukuktan da yararlanır. Bu açıdan bakıldığında, hukuk, "devletin yerine getirdiği bütün olumlu, uygarlaştırıcı etkinliğin baskıcı ve olumsuz yönüdür" (Gramsci, 1971: 246-47).

Dolayısıyla, devletin eğitsel işlevinin iki ayrı düzlemde gerçekleştiği ileri sürülebilir. Tarihsel blokun yapısal kertesindeki maddi süreçlerle ilişkili birinci düzlemde, devletin eğitsel işlevi, üretim aygıtının verimli bir biçimde çalışmasını sağlamak amacıyla bilimsel, teknolojik ve ekonomik koşulların oluşturulmasına yöneliktir. İkinci düzlemdeki eğitsel işlev ise, devletin etik-politik ve ahlaki-entelektüel alanlardaki öncülüğüyle ilişkilidir; buna göre, devlet, kendini kültürel, ahlaki ve entelektüel düzeyde hegemonik bir güç olarak inşa ederken, kurumsal-örgütsel yapısında cisimlenen siyasal iktidarı meşruluk ve usallık söylemiyle donatır (Fontana, 2008: 92). Devlet iktidarı verili koşullarda evrensel değerlerin temsil edildiği etik-politik bir uğrak olarak geniş kitlelerin ideolojik algısına yerleştiğinde, egemen sınıfın yönetilenler üzerindeki hegemonik üstünlüğü tescil edilmiş olur. Bununla birlikte, eğitsel işlevde de görüldüğü üzere, geniş tanımda devletin zorlama ve rızanın bir sentezi olarak sunulması, devlet-sivil toplum ikiliğinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Aksi takdirde, zor bütünüyle ideolojik iknaya özdeşleştirilir; diktatörlük ve tahakküm olgusu, hegemonik üstünlüğe indirgenirdi (Buci-Glucksmann, 1980: 93).

Sınıf Üstünlüğü: Hegemonya ve Tahakküm

Şimdiye kadarki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, "hegemonya" (*egemonia*) Gramsci'nin siyaset kuramında önemli bir kavram konumundadır. Güncel akademik ve kamusal söylemde oldukça yaygın bir kullanım alanı bulan bu kavramın soykütüğü antik Yunanistan'a kadar uzatılabilir. Hegemonya kavramı, Yunan siyaset kuramında liderlik, yönetim, öncülük gibi terimleri çağrıştırıyor; özellikle, bir devletin ya da toplumsal kesimin diğerleri üzerindeki üstünlüğü anlamında kullanılıyordu. Böylece, antik dönemde "hegemon" devlet, *polis*'ler arasındaki gönüllülüğe dayalı siyasal ve askeri ittifaklar açısından, öncülük ve liderlik konumunda bulunan devlet demektir. Kent devletlerinin birbirleriyle girdikleri çatışmalarda askeri olanaklar belirleyici olduğundan, liderlik konumundaki devletin temel bir niteliği, olası savaşlarda diğer devletler üzerinde tahakküm kurabilecek kadar güçlü olmasıdır.

Antik siyaset söyleminin geride kaldığı sonraki dönemlerde, hegemonya kavramının kabaca iki kullanım biçimi olduğu saptanabilir. Uluslararası ilişkiler alanıyla daha doğrudan bağlantılı birinci kullanım biçiminde, “hegemonyacılık” (*hegemonism*) terimi bağlamında, özellikle bir devletin –tıpkı antik Yunanistan’daki gibi– başka devletler ya da siyasal ittifaklar üzerinde, daha çok askeri gücü sayesinde kurduğu tahakküm ya da egemenlik durumunu niteler. Kavramın ikinci kullanım biçimi ise, ilk kez 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında Rusya’da, kapitalizmin gelişmesi ve feodalitenin ortadan kalkmasıyla ilgili devrim stratejisi tartışmalarında ortaya çıktı. Rus sosyalist hareketinin kuramsal öncüleri olan G. Plehanov, P. Akselrod, L. Martov, V. I. Lenin ve L. Trotskiy gibi siyasetçi ve aydınların söyleminde sıkça görüldü. Kapitalizmin gelişmesi bakımından batı ülkelerine kıyasla oldukça geri bir toplumsal formasyonda, henüz burjuvazinin siyasal iktidara gelmediği, hattâ gelmeye istekli olmadığı koşullar altında, nüfusun azınlığını oluşturan işçi sınıfının, köylülük başta olmak üzere toplumun diğer bağımlı sınıfları üzerinde kuracağı devrimci öncülüğü bu kavramla (*gegemoniya*) ifade edildi (Anderson, 1976-77: 15-17; Fontana, 2008: 83). Ekim Devrimi’ne giden süreçte, bu kavramı kendi stratejisinin önemli bir dayanağına dönüştüren Lenin, Rus işçi sınıfının, köylülükle kuracağı bir ittifak sistemi içerisinde, çarlığın devrilmesini hedefleyen demokratik devrimin hegemonik gücü olması gerektiğini savundu. Buradaki kullanım biçimiyle, hegemonya kavramı işçi sınıfının devrimci iktidar stratejisindeki öncülük kapasitesiyle ve öbür sınıfları kendi savaşımına nasıl katabileceği sorusuna verilen yanıtlarla yakından ilişkiliydi.¹³

Hegemonya terimi, 1917 Ekim Devrimi’nin sosyalist hareket üzerinde etkiler yaratmaya başlamasına koşut olarak, İtalyan siyaset söyleminde de yankı bulmuştur.¹⁴ Bununla birlikte, kavramın İtalyan entelektüel geleneğinde de kökenleri olduğu belirtilmelidir; Bellamy’nin (1994: xxvii) işaret ettiği gibi, 19. yüzyıl düşünürü Vincenzo Gioberti, İtalyan ulusal birliğinin kurulması sürecinde, bir bölgenin (örneğin, Piemonte’nin) diğerleri üzerinde kurabileceği ahlaki liderliği bu kavramla anlatmıştır. Kavramın hem ulusal hem de uluslararası kökenlerinden etkilenen Gramsci, hegemonya tartışmasına yaptığı kimi önemli kuramsal katkılarla özgün bir sorunsal formüle etmeye yönelir. Burjuvazinin belirlediği bir toplumsal formasyonda, egemen sınıf ve temsilcilerinin, siyasal iktidarın ele geçirilmesi ve korunması süreçlerinde yürüttüğü ideolojik, siyasal, kültürel, entelektüel, ahlaki vb. etkinliklerin toplamını hegemonya kavramıyla çözümler.¹⁵ Böylece içeriği zenginleştirilen kav-

13 Bu konuda kısa bir tartışma için ayrıca bkz. Simon (1985: 21-22).

14 Fabrika konseyleri hareketi, Ekim Devrimi’nin İtalyan sosyalizmi üzerindeki etkisinin en canlı göstergesidir.

15 Ayrıca bkz. Simon (1985: 22), Jones (2006: 44-45) ve Martin (1998: 1-2).

ram, *Hapishane Defterleri*'ndeki öbür kavramlarla (tarihsel blok, sivil toplum, mevzi savaşı, aydınlar, vb.) birlikte, geniş kapsamlı bir sorunsalın kurucu bileşeni durumuna gelir.¹⁶

Gramsci'nin yazılarında, ele alınan tartışma başlıklarıyla ilgili olarak zaman içerisinde dönüşüm geçiren hegemonya kavramının hapishane döneminden önceki en gelişkin biçimi "Güney Sorunu" (1926) makalesinde görülür. *Defterler*'de daha işlevsel başka niteliklerle kuramsallaştırılmadan önce, bu makaledeki hegemonya kavramı, sonraki çözümleme modelinin birçok ögesini nüve halinde içerir (Howson, 2008: 24). İşçi sınıfı yönetimini nitelemek üzere, görece dar bir çerçevede, "proletarya diktatörlüğünün ve işçi devletin toplumsal temeli" (Gramsci, 1978: 443) olarak tanımlanır.¹⁷ Buradaki kullanım biçiminde dikkat çeken birinci nokta, özellikle İtalya'nın tarihsel-toplumsal koşulları nedeniyle, azınlıktaki işçi sınıfının, diğer toplumsal sınıflarla (örneğin, köylülük) ittifak kurabilmesi için, hegemonik bir mücadele yürütmek zorunda olduğuna işaret edilmesidir. İkinci nokta, işçi sınıfının, kendi tarihsel konumuna ilişkin bir sınıf bilinci oluşturmaksızın iktidar savaşımında başarı kazanamayacağını vurgulanmasıdır (Adamson, 1980b: 626). Gramsci, işçi sınıfı öncülüğündeki ittifakın izleyeceği stratejik rotanın saptanmasında yararlı olduğunu düşündüğü bu kavramı, hapishane notlarında, bu kez kapitalist toplumdaki burjuva egemenliğini açıklamak amacıyla geliştirecekti.

Defterler'in hiç kuşkusuz en temel kavramlarından biri (belki de, birincisi)¹⁸ olan hegemonya, çok katmanlı yan anlamları ve kuramsal çağrışımlarıyla birlikte, sınıflı toplumdaki iktidar dinamiklerini ve sınıf egemenliğinin yeniden üretimini çözümlemeye yardımcı olur. Gramsci, kavramı toplumdaki egemen değerler ve düşünce biçimlerini yansıtan yapılar, süreçler, pratikler ve araçlar (siyasal özneler, partiler, sınıflar, vb.) bütünlüğünün içerdiği karmaşık ilişkiler örüntüsünü betimlerken kullanır. Buna göre, tarihsel bloğun organik birliğine dayalı sorunsal bağlamında konumlandırılan hegemonyanın ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerde yansımaları bulunur. Modern burjuva toplumlarında egemen sınıfların üstünlüğü, zorlama ve baskı yöntemlerinin yanı sıra, mutlaka bağımlı sınıfların ya da kesimlerin rızasını da belirli ölçüde temel almak zorundadır. Toplumsal ya da sınıfsal iktidarın salt tahakküm/egemenlik (*domination*) ve bağımlılık (*subordination*) ilişkileriyle açıklanamayacağını kavrayan Gramsci, ast sınıfların mevcut sisteme

16 Simon (1985: 23), bundan dolayı, ancak başka birçok kavramla ilişkileri bağlamında inşa edilebilecek olan hegemonya kavramının kısa bir şekilde tanımlanmasının her durumda yetersiz kalacağını iddia eder.

17 Gramsci, "proletarya hegemonyası" nitelemesini kullanır burada.

18 Dombroski'ye (1989: 4) göre, hegemonya "Gramsci'nin siyaset ve kültür kuramının en önemli ve merkezi kavramı"dır.

verdiği desteği de, iktidar karşısındaki direniş pratiklerini ya da karşıt-hegemonya savaşımalarını da aynı kuramsal sorunsalın içine yerleştirir.

Böylece, Gramsci'nin hegemonya sorunsalının başlangıç öncülü, birinci olarak, bağımlı sınıflar ve toplumsal kesimler üzerindeki egemen sınıf iktidarının zorlama, baskı ve tahakküm ile rıza, ikna ve oydaşma arasındaki diyalektik bileşimden kaynaklandığını varsayar. İkinci olarak, egemen sınıfla bağımlı sınıfların karşılıklı ilişkisinin değişen koşullara göre sürekli yeniden yapılanmak zorunda olduğunu öngörür.¹⁹ Gramsci, bir toplumsal sınıfın ya da grubun diğer sınıflar ya da gruplar karşısındaki üstünlüğünün (*supremacy*) iki biçim altında ortaya çıktığını belirtir: tahakküm/egemenlik (*dominazione*) ve entelektüel-ahlaki liderlik (*direzione intellettuale e morale*). Egemen sınıf, kendi üstünlüğünü kabul etmeyen uzlaşmaz ya da düşman/hasım kesimler üzerinde tahakküm uygulayıp, gerektiğinde askeri zor da kullanarak onları "tasfiye" etmeye ya da kendine bağımlı kılmaya çalışır; buna karşılık, müttefik ya da dost kesimlere önderlik yapar (Gramsci, 1971: 57). İşte, entelektüel ve ahlaki liderlik aracılığıyla kurulan, mutlaka şiddet ve zorlamaya başvurulmasını gerektirmeyen üstünlük biçimi hegemonyayı oluşturur. Bu açıdan bakıldığında, hegemonya, yönetici sınıfın üstünlüğünün sosyo-kültürel ve ideolojik araçlarla kurulduğu; bu sınıfa özgü dünya görüşünün (en genel anlamda, ideolojinin) toplumun ortak değerlerinin oluşum sürecinde belirleyici bir konuma geldiği; aktif ya da pasif rızaya dayalı ikna yöntemlerinin etkili olduğu bir ilişkidir.²⁰ Görüldüğü gibi, Gramsci, rıza ve ikna uğrağı olarak anlamlandırdığı hegemonyayı, dikotomik "ikili perspektif"²¹ anlayışı doğrultusunda, zor ve diktatörlük uğrağının karşısına koyar. Burada, bağımlı toplumsal gruplar üzerindeki hegemonik üstünlüğün, üretim sürecindeki ayrıcalıklı konumları dolayısıyla, ancak temel sınıflarca (kapitalizmde, burjuvazi ve işçi sınıfı) kurulabileceği belirtilmelidir (bkz. Texier, 1979: 64).

Gramsci, dost ve müttefik sınıf güçleri karşısında izlenecek iktidar stratejisini "liderlik" terimiyle açıklarken, sınıf ittifakında somutlanacak hegemonik üstünlüğün ahlaki ve entelektüel bir bağlama yerleştirilmesini önemli bulur. Entelektüel-ahlaki liderlik, yöneten-yönetilen ilişkisini yeniden anlamlandırmak üzere, egemen grubun kendi dünya görüşünü yeni bir uygarlık tipi yaratabilecek ya da öbür toplumsal kesimlerin algılama tarzlarını yönlendirebilecek ölçüde geliştirmesini gerektirir. Bu bakımdan, bir sınıfın hegemonik konuma yükselebilmesi ve entelektüel-ahlaki liderliğini evrensel

19 Benzer saptamalar için bkz. Jones (2006: 3) ve Simon (1985: 21).

20 Bu noktada bkz. Femia (1987: 24), Fontana (2008: 84-85), Dombroski (1989: 4), Simon (1985: 21) ve Texier (1979: 64).

21 Gramsci, siyasal eylemde ve ulusal yaşamda ortaya çıkan ikili perspektifin "kendini birçok düzeyde gösterebileceğini" ifade eder: Bunlar, "zor ve rıza, otorite ve hegemonya, şiddet ve uygarlık" gibi düzeylerdir (1971: 169-70).

olarak oluşturabilmesi, dar ya da tikel çıkarların ötesine geçilmesine bağlıdır. Gramsci, egemen sınıfın ulusal düzeydeki liderliğinin (dolayısıyla, hegemonyasının) ayırt edici bir görünümü olan ideolojik etkisini "ulusal-popüler" kavramıyla çözümler. Terminolojik nedenlerle popülizm ya da milliyetçilik ile karıştırılmaması gereken bu kavram, hegemonik etkinliğin oluşmasını, ulus-halk'ın değişik kesimlerinin istek ve özlemlerinin yansıtılabildiği kolektif iradenin yaratılmasıyla ilişkilendirir. Ulusal-popüler kültür, çoğu zaman birbiriyle çatışan farklı ideolojik ya da ahlaki yönelişleri içerse de, geniş kitlelerin ideolojik düzeyde kendi varoluş biçimlerini anlamlandırdıkları karmaşık bir ilişkiler bütünlüğünü meydana getirir. Egemen sınıf, başka toplumsal kesimlerin uyumsuz görünen istek ve çıkarlarını eklemleyebildiği bir tarihsel blok oluşturduğunda hegemonik konuma ulaşabilir (Dombroski, 1989: 5). Dolayısıyla, hegemonya kavramının sınıfsal olduğu kadar ulusal-popüler bir yönü de bulunmaktadır. Gramsci, bu nedenle, "nitelikçe ulusal olan zorunlulukların hegemonya kavramında bir araya getirildiğini" (1971: 241) belirtir.

Gramsci'nin ulusal-popüler kavramına yönelik yaklaşımı, hegemonyanın önemli bir bileşeni olan ideolojiyi salt sınıfsal bir olgu ya da yanlış bilinçlilik durumu olarak ele almadığını gösterir. Zihinsel süreçleri dışsal gerçekliğin dolaysız yansımaları biçiminde yorumlamayı reddeden Gramsci, ideolojiyi –en genel hatlarıyla– nesnel gerçekliğin içerdiği karmaşık ilişkiler örüntüsü içerisinde, insanların kendi varoluşlarını gerçekleştirdikleri maddi pratiklerin bir türevi olarak anlamlandırır. Bu yorum, ideolojiyi "yanlış bilinç"e ya da başka yanlış algılama biçimlerine indirgeyen "negatif" ideoloji kavrayışlarından ayrılır. Gramsci, kendi sorunsalındaki ideoloji kavramını, mutlaka tutarlı biçimde eklenmiş bir düşünceler ya da inançlar dizgesi olarak kavramsallaştırmaz; bunun yerine, ideoloji başlığı altında, insanların ya da toplumsal grupların varoluş tarzlarını dışavuran maddi pratiklerindeki değişik düşünce ya da inanç biçimlerini ele alır (Martin, 1998: 145, 123). İdeoloji kavramı, sınıfsal ya da sınıf-dışı konularla ilişkili pratik deneyimler ve düşünce/inanç biçimlerinin oluşturduğu, ancak bireysel ya da tekil fantezilere indirgenemeyecek olan, insanların kolektif yaşam tarzlarında karşılığını bulan farklı dünya görüşlerini yansıtır.

Bu nedenle, Gramsci, tekil aydınların ya da düşünürlerin keyfi tasarımları ile belirli bir tarihsel blokun zorunlu bileşenini oluşturan organik ideolojiler arasında net bir ayırım yapar. Tarihsel açıdan organik ideolojilerin, kitlelerin gündelik varoluşlarındaki yansımaları dolayısıyla, psikolojik düzlemde de geçerliliği vardır; bunlar, geniş insan topluluklarının örgütlenmesi bağlamında, insanların kendi yaşam deneyimlerine ilişkin bilinç edindikleri ve mücadele ettikleri bir alanı oluştururlar (Gramsci, 1971: 367). Bu noktadan bakıldığında, insanların toplumsal pratiklerinde açığa çıkan organik ideolojiler,

politikanın ya da başka türden insani etkinlik alanlarının uzağında değildir. Bu türden ideolojik oluşumlar, bir dünya görüşünü ve ona uygun ahlaki davranış kalıplarını yansıttıkları (Gramsci, 1971: 326), kitlelerin maddi varoluş koşulları içinde yeniden üretildikleri ve kolektif öznelerin algılama tarzlarındaki etkileri dolayısıyla yığınsallaştıkları ölçüde, tarihsel blokun organik bir bileşenine dönüşürler.

Öte yandan, Gramsci'nin tarihsel blok içindeki siyasal güç ilişkilerine yönelik çözümlemesinin en özgün yönlerinden birini, sınıf bilincinin değişik düzeylerine ilişkin kuramsallaştırma girişimi oluşturur. Gramsci, güç ilişkilerini birbiriyle bağlantılı üç temel başlık altında inceler: yapısal, siyasal ve askeri düzeyler (1971: 180-84).²² Toplumsal güç ilişkilerinin ele alındığı yapısal düzey, daha çok tarihsel blokun ekonomik temeliyle (yapıyla) ve maddi üretim güçlerinin gelişimiyle ilişkili, insan iradesinden bağımsız, bilimsel yöntemlerle kesin olarak analiz edilebilecek nesnel ilişki ve süreçleri içerir. İkinci düzeyde, toplumsal sınıfların türdeşlik, öz-farkındalık (ya da, sınıf bilinci) ve örgütlenme dinamikleri yer alır. Üçüncü düzey ise, dar ya da teknik anlamdaki askeri güç ilişkilerini olduğu kadar, daha geniş olarak düşünülmesi gereken politik-askeri güç ilişkilerini de kapsar.

Gramsci, ikinci kategoride topladığı siyasal güç ilişkilerini incelerken, toplumsal sınıfların üstyapısal kerteadaki gelişim dinamiklerini açıklamak üzere, sınıf bilincinin değişik aşamalarını ya da düzeylerini ele alır. Her biri kolektif siyasal bilinçlenme ve örgütlenme sürecinin ayrı gelişim uğraklarını oluşturan bu düzeylerden birincisi ekonomik-korporatif, ikincisi ekonomik, üçüncüsü ise hegemonik-politik karakterdedir. Gramsci, bu düzeyleri, kapitalizmin gelişimine koşut olarak ortaya çıkan burjuvazinin geçirdiği dönüşüm süreci üzerinden tartışır. Ekonomik-korporatif olarak adlandırdığı ilk aşamada, toplumsal sınıfın değişik kesimleri arasındaki birlik algısı henüz sınıfın tamamını kapsayacak ölçüde gelişmemiştir. Örneğin, belirli bir meslek grubunun üyeleri kendilerine ilişkin birlik, türdeşlik ve örgütlenme bilincine ulaşmakla birlikte, sınıfın diğer kesimlerine yönelik olarak aynı bilinci edinmemişlerse, bu grubun henüz ekonomik-korporatif nitelikli kesimsel (fraksiyonel) bilinç aşamasında olduğu düşünülebilir. Sınıf bilincinin daha ileri evresini temsil eden ikinci düzey, ekonomik bilinç aşamasıdır; bu uğrakta, sınıfın bütün kesimlerinin ortak çıkarları olduğu konusunda salt ekonomik nitelikli bir bilince ulaşılmıştır. Egemen toplumsal gruplar karşısında siyasal-hukusal eşitlik istemini vurgulayan bir söylem çerçevesinde sınırlı olarak ifade edilse de, bu aşamada devlet sorunu gündeme getirilir. Üçüncü ve en gelişkin uğrak, sınıfın korporatif çıkarlarıyla ilişkili bilince ulaşıldıktan sonra, salt

22 Bu konuda ayrıca bkz. Yetiş (1996: 113-16).

ekonomik nitelikli sınıfsal varoluş koşullarına yönelik ideolojik algılamanın ötesine geçildiği, ayrıca öbür bağımlı sınıfların çıkarlarının da dikkate alındığı hegemonya aşamasıdır. Gramsci'nin en katıksız siyasal evre olarak gördüğü bu uğrakta, temel toplumsal sınıfın diğer sınıflar üzerindeki geniş kapsamlı ideolojik etkisi ortaya çıkar (1971: 181-82).

Gramsci, sınıf bilincinin hegemonik düzeyi konusundaki çözümlemesinde, ideoloji kavramı aracılığıyla, toplumsal egemenliğin yeniden üretiminin koşullarını araştırmaya yönelir. Bu amaçla, klasik Marksist metinlerde yeterince kuramsallaştırılmayan popüler kültür ve bilinç biçimlerini, ideolojinin üç temel türü olarak gördüğü felsefe, "ortak duyu" (*common sense*) ve folklor bağlamında inceler. Özellikle, bağımlı sınıfların maddi pratik ya da deneyimlerini, egemen sınıf hegemonyasının toplumsal yapıdaki değişik görünümünün çözülmesi bakımından işlevsel ve yararlı bulur. Marksizmin insan bilincinin maddi varlık koşullarınca belirlendiği yolundaki ünlü tezini hegemonya kavramıyla zenginleştiren Gramsci, ast sınıf ve kesimlerin egemen sınıfın dünya görüşünü evrensel "ortak duyu" halinde içselleştirmelerine özel önem verir (Dombroski, 1989: 10). Gramsci'nin kuramında, sıradan insanların bireysel ahlaki tutumlarından geniş yığınların kolektif algılarına kadar uzanan ideolojiler alanındaki yansımaları nedeniyle, ortak duyu hegemonik üstünlüğün dikkat çekici bir göstergesi olarak betimlenir. Halk kitlelerinin psikolojik yapısı ve bilişsel durumları, dünyayı algılamının eleştirel-olmayan, çelişkili ve kısmen bilinçdışı biçimlerinin oluşturduğu ortak duyuda açığa çıkar (Simon, 1985: 25). Ortak duyu, sıradan insanın kendi varoluşuyla ilgili soru(n)larına hazır yanıtlar/ çözümler bulmasına yardımcı olan popüler düşünce, inanç ve değerlerin yansıdığı, herhangi bir felsefe sistemine indirgenemeyen bir üstyapı alanıdır.

Ortak duyunun egemen sınıf hegemonyasının yeniden üretilmesindeki işlevi, kitlelerin gündelik yaşama ilişkin algı ve yorumlarında bir tür "kendiliğinden felsefe"nin gelişmesine katkıda bulunmaktır. Hegemonik ideolojinin bağımlı sınıflar üzerindeki biçimlendirici etkisi, mevcut iktidar ilişkilerini değişmez olarak gösteren bakış açılarının yaygınlaşmasına bağlıdır. Ortak duyu, iktidardaki sınıfın hegemonik etkinliklerinin koşullandırdığı eleştirel-olmayan algılama biçimlerinin gizemleştirici yapısıyla eklenir; kendi öğeleri arasında ideolojik uyumsuzluklar ya da uzlaşmaz çelişkiler olsa da, dönemin egemen inanç ve değerlerini sıradan gerçeklere dönüştürerek ebedileştirir. İnsanların yaşam tarzlarının oluşmasında yol göstericilik yapar, böylece toplumsal ilişkilerin başka inanç ve değerler doğrultusunda yeniden yapılandırılmasının olanaksız olduğunu ima eder. Bu bakımdan, ast sınıfların kitle hareketlerinde somutluk kazanan kendiliğinden felsefenin türdeş bir eylem ideolojisine aktarılamaması, ortak duyunun ya da geleneksel dünya gö-

rüşlerinin etkisiyle açıklanabilir.²³ Dolayısıyla, egemen sınıfın hegemonyasına karşı verilecek savaşta, ortak duyunun kitleleri edilginleştirici etkisinin kırılmasına yönelik eleştirel çabalar büyük önem kazanır. Bununla birlikte, Gramsci, ortak duyunun bütünüyle olumsuz bir ideoloji türü olduğu yolundaki görüşü reddeder; ortak duyu içindeki ilerici öğeleri “sağ duyu” (*buon senso*) başlığı altında toplayarak, bunların karşıt-hegemonik siyasette kullanılabileceğini ileri sürer. Bu bağlamda, ortak duyunun eleştirel bir tarzda aşılması için, dünya görüşlerinin sistematik bir biçimde eklenmesi anlamına gelen felsefi düşüncenin geliştirilmesi gerekir. Gramsci’ye göre, felsefe, eleştirel yapısı nedeniyle ortak duyu ve din karşısında daha üstün bir düşünsel konumlanmayı temsil eder (bkz. Martin, 1998: 99-101).

Gramsci’nin hegemonya sorunsalı, kimi hatalı yorumlarda ifade edilen görüşün tersine, salt yapısal süreçlerle sınırlı bir kuramsallaştırma girişimi olarak değerlendirilemez. Hegemonik üstünlüğün yeniden üretimi, yönetici sınıfın iktidar stratejilerinde esnek bir siyaset tarzı geliştirmesini zorunlu kılar. Süreç içerisinde bağımlı sınıfların toplumsal yapıdaki konumlarının değişmesine koşut olarak, egemen sınıf politikalarında yeni koşullara uygun değişikliklerin yapılması kaçınılmazdır. Siyasal iktidara ilişkin ast sınıf algılamasında, yönetilen kesimlerin çıkar ve isteklerinin de dikkate alındığına dair yaygın kana ya da izlenimlerin açığa çıkması, hegemonik etkinliğin sürdürülmesi bakımından son derece belirleyicidir. Bu bağlamda, yalnızca ideoloji alanındaki kimi ast sınıf değerlerinin hegemonik blokta karşılık bulması yeterli değildir; aynı zamanda, bağımlı sınıflara, tarihsel blokun yapısal kertesiyile ilişkili ekonomik nitelikli kimi ödünlerin de verilmesi gereklidir.

Hegemonyanın ekonomik düzlemdeki anlamı, yönetici sınıfın nesnel çıkarları ve kazanımları ile bağımlı sınıflarınkiler arasında, mevcut iktidar ilişkilerinin yapısal dayanaklarını bütünüyle ortadan kaldırmayacak ölçüde, görece kabul edilebilir bir dengenin kurulmasıdır. Ekonomi alanındaki taviz politikası, siyasal alandaki sınıf ittifakının yönetilen kesimlerce meşru görülmesini sağladığı takdirde, hegemonyanın yeniden üretimine yardımcı olur.²⁴ Gramsci, bu nedenle, egemen sınıfın ekonomik-korporatif evreyi aşmasını; aynı anlama gelmek üzere, diğer toplumsal sınıf ya da grupların istek ve özlemlerini dikkate almasını, hegemonyanın ekonomik kerteadaki yeniden üretimi açısından zorunlu görür: “Hiç kuşkusuz, hegemonya olgusu, üzerinde hegemonya uygulanacak grupların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını, belli bir uzlaşma dengesinin oluşmasını; başka bir deyişle, yönetici grubun ekonomik-korporatif türden tavizlerde bulunmasını öngörür. Ancak, yine hiç kuşku

23 Ortak duyu konusunda ayrıca bkz. Jones (2006: 9), Martin, (1998: 99-100), Dombroski (1989: 12) ve Bucu-Glucksmann (1980: 225-26).

24 Hegemonyanın ekonomik kerteadaki yansımaları için bkz. Jones (2006: 3-4) ve Texier (1979: 64).

yoktur ki, böyle tavizler ve böyle bir uzlaşma özsel olana dokunamaz” (Gramsci, 1971: 161). Sınıf bilincinin aşamaları açısından bakıldığında, ekonomik tavizler, egemen sınıfın üretim sürecindeki ayrıcalıklı konumunu belirleyen özsel ilişkilere dokunmamak koşuluyla, ekonomik-korporatif aşamadan hegemonik-politik aşamaya geçişin bir göstergesidir.

Dolayısıyla, üstyapısal kerteedeki ideolojik ve kültürel biçimler altında sürdürülse de, sınıf üstünlüğüne yönelik savaşımın maddi/nesnel içeriğini ekonomik-politik süreçler oluşturur (Texier, 1979: 67; Femia, 1987: 24). Hegemonyanın yapısal kerteede ekonomik dayanakları olmalıdır; zira, Gramsci’ye göre, “hegemonya etik-politik olsa bile, aynı zamanda ekonomik nitelikte olmak zorundadır, yönetici grubun ekonomik etkinliğin belirleyici çekirdeğinde yerine getirdiği belirleyici işleve mutlaka dayanmak zorundadır” (1971: 161). Gramsci, kapitalizmin yapısal dönüşümünü ve üretim sürecindeki Taylorist düzenlemelerin ideolojik etkilerini incelediği Amerikanizm-Fordizm çözümlemesinde, “hegemonyanın, fabrikada doğduğunu” (1971: 285) özellikle belirtir.²⁵ Bu son derece çarpıcı saptama, hegemonik etkinliklerin tarihsel blokun üstyapısal kertesinden ekonomik yapısına kadar uzandığını yeniden gösterir.

Gramsci, sınıfları temsil eden öznelerin ideolojik-kültürel alanlardaki karmaşık ilişkileri göz önünde bulundurması gerektiği yolundaki saptamasıyla, hegemonya sorunsalının kritik uzantılarından birini oluşturan siyasal pratiklerin önemini vurgular. Hegemonya savaşımının sivil toplumdaki yansımaları düşünüldüğünde, yönetilen sınıflar arasında kendiliğinden rıza ve oydaşma eğilimlerinin oluşturulmasındaki işlevleri bakımından, siyaset kavramının oldukça genişletildiği görülebilir. Gramsci, siyasal kerteedeki üç temel gücün (yasama, yürütme ve yargı), farklı derecelerde de olsa, siyasal hegemonya organları olduğunu belirtirken (1971: 246), siyasal kertyi geniş kapsamlı olarak ele alır. Hegemonik üstünlüğün bu şekilde genişletilen siyasal alanda da kurulmak zorunda olması, devletin rızanın üretilmesine yönelik işlevlerle donatılmasını gerektirir (Martin, 1998: 145; Simon, 1985: 89). Devletin hegemonik etkinliklerdeki işlevselliği, egemen sınıfın, bir yandan ideolojik-kültürel süreçlerde diğer sınıf kesimlerini de kuşatacak bir konumda olmasına; öbür yandan da, ekonomik kerteedeki süreçleri denetleyebilmesine bağlıdır.

Hegemonya Krizi

Gramsci’nin kuramsal modelini geliştirirken dikotomik ikili perspektif yöntemine başvurduğu anımsanacak olursa, hegemonya sorunsalının aynı zamanda “karşıt-hegemonya” ve “hegemonya krizi” kavramlarını da içerdiği görü-

²⁵ Gramsci’nin Amerikanizm-Fordizm çözümlemesi, *Defterler*’in en özgün bölümleri arasında yer alır (1971: 277-318); ayrıca bkz. Buci-Glucksmann (1980: 76-86).

lebilir. Tarihsel blokun organik birliğinde açığa çıkan toplumsal tutunum süreçlerini, diyalektik bir bakış açısıyla, dağılma ve kriz süreçlerine eklemeyen bu yorumlama tarzı yapısalcı-işlevselci yaklaşımların ötesine geçer. Başka bir deyişle, Buci-Glucksmann'ın (1980: 58) da haklı olarak işaret ettiği gibi, "hegemonya krizi (organik kriz) kuramı olmaksızın, hegemonya kuramı olamaz." Gramsci'nin açıklama modelinde, hegemonya krizinin en genel anlamdaki görünümü, yapı ile üstyapılar bütünlüğü arasındaki organik bağın kopmasıdır; bundan dolayı, hegemonya krizi organik kriz olarak da adlandırılır. Organik kriz sürecinin büründüğü biçim her ülkede farklı olmakla birlikte, her yerde aynı olan içeriği egemen sınıf hegemonyasının krizidir (Gramsci, 1971: 210). Hegemonya krizi, egemen sınıf politikalarında son derece ciddi başarısızlıkların ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişir. Gramsci'ye göre, bu türden krizler, ya yönetici sınıfın geniş kitlelerden onay ve destek talep ettiği çok önemli bir siyasal girişimde (örneğin, savaş) başarısızlığa uğraması durumunda; ya da, edilgin durumdaki büyük kitlelerin (özellikle, köylülük ve küçük burjuvazi) siyasal açıdan olağandışı bir hareketlilik içine girip, ancak bir devrimle yerine getirilebilecek olan kimi taleplerde bulunmaları durumunda ortaya çıkar (1971: 210).

İtalya'nın emperyalist savaş sonrasında yaşadığı türden bir ekonomik krize bağlı olarak gelişen organik kriz, başlangıçta üstyapısal düzeydeki bir siyasal temsil krizi biçimini alabilir (Buci-Glucksmann, 1980: 97). Böyle bir kriz, tarihsel blokun organik birliği açısından bakıldığında, toplumsal sınıflar ile siyasal temsilcileri arasındaki geleneksel bağların kopması anlamına gelir. Gramsci, parlamenter siyasette de yansımaları olan ve genellikle "otorite krizi" kavramıyla açıklanan bu durumun, tam da "hegemonya krizi, ya da devletin genel krizi" olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürer (1971: 210). Kriz, sınıfsal egemenlik tarzında değişikliklere yol açar; önceden rıza ve iknaya dayanan hegemonik üstünlük biçimi, yerini doğrudan zor ve baskı yöntemlerine bırakır: "Egemen sınıf oydaşmasını yitirmişse, yani artık yönetici değil, sadece egemen ise, salt zorlama gücünü kullanıyorsa, bunun anlamı kesinlikle şudur ki, büyük kitleler geleneksel ideolojilerinden kopmuşlardır ve eskiden inandıklarına artık inanmamaktadırlar, vb. Kriz, eskinin ölmekte, yeninin ise doğamamakta oluşundadır" (1971: 25-26). Organik kriz, tarihsel blokun her iki uğrağını da kuşatacak denli geniş kapsamlı olduğu ve devlet-toplum ilişkilerinin bütün alanlarını etkilediği için, üstyapısal düzeydeki yansımaları dolayısıyla salt "parlamenter kriz"e indirgenemez. Gramsci, temsil ilişkisindeki uyumsuzluğun siyasal partiler alanından parlamenter siyasete, devlet aygıtına, medya örgütlenmesine, vb. kadar yankılandığını belirtir (1971: 210).

Organik krizlerde, egemen sınıfın elindeki geleneksel yönetim olanakları işe yaramaz duruma geldiği ve baskıya dayalı olağandışı yöntemlere baş-

vurulabileceği için, siyasal ortam kırılğan bir nitelik sergiler. Böyle koşullarda, egemen sınıf açısından hegemonya krizini sona erdirmenin başlıca iki yolu vardır. “Organik çözüm” olarak adlandırılacak olan birincisi, yeni hegemonyanın kuruluşunu sağlamak üzere eski siyasal partiler ve öznelerin tek bir siyasal liderlik (parti) altında bir araya getirilmesine dayanır. Bu çözüm biçiminde, hegemonya aygıtının yeniden oluşturulması yoluyla, egemen sınıfın toplumsal güç dengeleri içindeki birliği sağlanmaya çalışılır. Aslında egemen sınıf temsilcilerinin tek bir siyasal program çevresinde bir araya getirilmesi amaçlandığı için, birliğin kurulacağı örgütsel biçim mutlaka tek parti yönetimini gerektirmez; aynı hedefe bir koalisyon aracılığıyla da ulaşılabilir.

İkinci çözüm yolu ise, bu türden bir tek-partinin oluşturulamaması durumunda gündeme gelir. Krizin derinden etkilediği siyasal alan, karizmatik “kader adamları”nın temsil ettiği baskıcı yöntemlere olanak sağladığından, Gramsci’nin nitelemesiyle “Sezarizm” yoluna başvurulabilir. Böyle bir çözüm biçimi, çatışmakta olan siyasal-toplumsal güçler arasındaki savaşımın bir tarafın zaferiyle sonuçlandırılmadığı ve çatışmanın ancak katastrofik bir yıkımla sonuçlanabileceği durumlarda geçerli olur. Kendini söylem düzeyinde bile olsa çatışan tarafların dışında/üstünde gösteren bir üçüncü güç (karizmatik bir kişi, değişik kurumlar ya da bir koalisyon hükümeti)²⁶ duruma müdahale ederek iktidara gelir (Gramsci, 1971: 219). Gramsci, kimi yorumcularca Marx’ın Bonapartizm kavramıyla da ilişkilendirilen, ancak onunla özdeşleştirilmemesi gereken Sezarizm’in ilerici ve gerici (ya da, gerilek) olmak üzere farklı türleri olduğunu ileri sürer. Devrim-restorasyon diyalektiği bağlamında, ilerici Sezarizm (örneğin, Sezar ve I. Napoléon), siyasal güç dengesini toplumsal güçlerin ilerletilmesi doğrultusunda değiştirirken, gerici Sezarizm (örneğin, III. Napoléon ve Bismarck) bunun tersini yapar.

Organik krizin her iki yoldan da çözülememesi durumunda, yeni bir tarihsel blokun kurulması toplumsal diyalektiğin devrimci açılımını oluşturur. Kapitalist toplumdaki burjuva egemenliğini sona erdirecek olan sosyalist devrim uğrağı, tarihsel blokun dönüşümü açısından değerlendirilebilir. Gramsci, hem mevcut hegemonyanın yeniden üretilmesini, hem de bu dönüşümün gerçekleştirilmesini tarihsel blokun yapısı ile üstyapısı arasındaki organik bağın kurucusu olarak gördüğü aydınların toplumsal yapıdaki konumlarıyla ilişkilendirir.

Aydınlar

Gramsci, kuramsal modelinin önemli bir bölümünü ayırdığı aydınları, daha geniş kapsamlı bir toplumsal çözümleme bağlamında, tarihsel blokun oluşu-

26 Sezarizm, mutlaka karizmatik bir kişinin varlığını gerektirmez (Gramsci, 1971: 220).

muyla ilişkili bir inceleme nesnesi olarak ele alır. Ancak, en gelişkin biçimiyle Platon-Hegel çizgisinde somutlanan geleneksel-elitist yaklaşımdan farklı olarak, aydınları entelektüel etkinliğin içkin doğasına göndermede bulunarak incelemez. Ona göre, zihinsel etkinliğin, entelektüelleri diğer insanlardan ayıran temel kıstas olarak sunulması yaygın bir yöntem hatasıdır. Aydınlar, herkeste bulunan zihinsel yeteneklerle değil, toplumsal yapıdaki işlevleriyle tanımlanmalıdır: "Bütün insanlar aydındır, denebilir; ancak toplumda bütün insanlar aydınların işlevini yerine getirmez" (Gramsci, 1971: 9). Aydınlar diğer toplumsal figürlerden ayrı bir konuma yerleştirilirken, aslında onların profesyonel bir kategori olarak yerine getirdiği toplumsal işlevler göz önünde bulundurulur. Bu işlevlerin temelde zihinsel etkinliğe mi, yoksa kassal-sinirsel etkinliğe mi dayandığı sorusuna aşırı bir belirleyicilik tanınmamalıdır.

Ne var ki, bu iki etkinlik türü arasındaki ilişkiler her zaman aynı olmasa da, entelektüel etkinliğin farklı derecelerde açığa çıktığı görülebilir. Gramsci, bu nedenle, zihinsel süreçlerin dışarıda tutulduğu hiçbir insani etkinlik biçiminin olamayacağını özellikle belirtir: "*Homo faber, homo sapiens*'ten ayrılmaz" (1971: 9). Dolayısıyla, bütün insanların aydın sayılabileceğini varsayan bu saptama, ideolojik biçimlerin hegemonya süreçlerinde oynadığı role herkesin katılabileceğini öngörür: "Her insan, sonuçta, kendi mesleki etkinliğinin dışında, belli bir entelektüel etkinlikte bulunur; yani, bir 'filozof', bir sanatçı, bir beğeni adamıdır; bir dünya görüşü içerisinde yer alır, bilinçli bir ahlaki davranış çizgisi vardır, böylelikle de bir dünya görüşünün desteklenmesine ya da değiştirilmesine, yani yeni düşünce biçimlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunur" (Gramsci, 1971: 9). Burada, Gramsci'nin aydın tanımını oldukça genişlettiği ve hegemonik süreçleri salt profesyonel aydınların etkinlikleriyle sınırlandırmadığı kolaylıkla görülebilir.

Gramsci'ye göre, profesyonel aydın kategorisinin başlıca işlevi, tarihsel blokun yapısal kertesindeki maddi üretim süreçlerinden üstyapısal kerte-deki ideolojik, siyasal, yönetsel, kültürel, vb. yapılara kadar uzanan geniş bir toplumsal alanda sürdürülen örgütlenme etkinliğidir. Genel anlamdaki aydın kavramını özgül bir profesyonel kategoriye dönüştüren temel nitelik, mesleki ayrımlara göre farklılaşan uzmanlık bilgisi ve pratiğinde bulunabilir (Dombroski, 1989: 11; Femia, 1987: 131). Gramsci'nin aydınların işlevi konusundaki çözümlemesi, hegemonya kavramıyla yakından ilişkilidir: Aydınlar, egemenlik ilişkilerinin ahlaki, kültürel ve ideolojik araçlarla yeniden üretiminde rol oynamak üzere, rıza ve iknanın örgütleyicileri olarak işlev görürler. Bu açıdan bakıldığında, aydınlar, tarihsel blokun istikrar ve değişim süreçlerinde belirleyici konumda bulunan önemli bir toplumsal kategoriyi oluştururlar. Ayrıca, etik-politik norm ve değerlerin taşıyıcısı olarak yerine getirdikleri eğitim işleviyle birlikte, egemen sınıfla bağımlı sınıflar ve gruplar arasındaki do-

layımın kurulmasında da katkı sağlarlar. Dolayısıyla, aydınların çalışma alanları hem yapısal kerte de, hem de üstyapısal kerte de (ideolojik ve kültürel süreçlerin yanı sıra, sivil toplum ve devlet uğraklarında) yer alır. Bu nedenle, aydın kategorisi yalnızca geleneksel yaklaşımın öngördüğü gibi sosyo-kültürel alanda etkinlik gösteren yazarları, sanatçıları, düşünürleri, akademisyenleri, vb. değil, diğer alanların örgütlenmesinde çalışan işletme yöneticilerini, siyasal liderleri, mühendisleri, teknisyenleri, vb. de içerir (Fontana, 2008: 86; Simon, 1985: 94).²⁷

Gramsci'nin bu konudaki sorunsalının yönetsel açıdan belirleyici yönü, aydınları bağlantısız bir grup olarak tanımlayan geleneksel yaklaşımlarda öngörülenin tersine, sınıf çözümlemesini temel almasıdır. Sorunsalın başlangıç sorusu, aydınların sınıfsal konumunu araştırmaya yöneliktir: "Aydınlar özerk ve bağımsız bir toplumsal grup mudur, yoksa her toplumsal grubun kendine özgü uzmanlaşmış aydınlar kategorisi mi vardır?" (1971: 5).²⁸ Gramsci, bu soruyu net bir biçimde yanıtlayarak, aydınların ayrı bir toplumsal sınıf oluşturmadığını, ama belirli aydın katmanlarının sınıflarla değişik düzeylerde ilişki içinde olabileceğini belirtir. Bu bağlamda, tarih sahnesine çıkan her toplumsal sınıf, "kendisiyle birlikte, organik olarak, yalnızca ekonomik değil ama aynı zamanda toplumsal ve siyasal alanlarda da kendisine türdeşlik ve kendi işlevine ilişkin bilinç veren bir ya da daha fazla aydın katmanı yaratır" (1971: 5). Ancak, bu türden aydınların sınıflarla ilişkisi araçsal bir biçimde yorumlanmamalı; ayrıca, aydınların üretim süreçleri ve sınıflar karşısındaki konumu da tek yönlü olarak düşünülmemelidir.

Gramsci, aydınlar konusundaki yaklaşımının sınıfsal temellerini özgülleştirmek üzere, iki önemli kategoriyi formüle eder: organik aydınlar ve geleneksel aydınlar. Kuramsal ayrıştırma düzleminde, bu kategoriler, tarihsel blokun farklı kertelerindeki sınıfsal yapılar, egemenlik ilişkileri ve hegemonik süreçler bağlamında oluşturulur. Organik aydın kategorisi, tarihsel oluşumları bakımından ilişkili oldukları sınıflarla kronolojik olarak aynı zaman diliminde ve bu sınıfların değişik alanlardaki gereksinmelerine karşılık vermek üzere ortaya çıkan aydın topluluklarını anlatır. Bunlar, "yeni sınıfın öne çıkardığı yeni toplumsal tipin ilkel etkinliğinin kimi kısmi görünümünün 'uzmanlaşmaları' dır" (1971: 6) ve yapısal kerte deki hâkim üretim ilişkileriyle daha dolaysız bir biçimde bağlantılıdır. Organiklik ölçütünü, aydınların temel sınıflarla kurdukları ilişkinin niteliği ve yerine getirdikleri toplumsal işlevlerin doğası sağlar.

Bu noktada, Gramsci, aydınların özellikle egemen sınıf politikalarının

27 Gramsci, aydınları "geniş anlamda örgütsel bir işlev yerine getiren bütün toplumsal katman" (1971: 97) olarak niteler.

28 Gramsci, buradaki "toplumsal grup" terimini toplumsal sınıfları nitelendirmek amacıyla kullanır.

yeniden üretimindeki rollerine işaret eder: "Aydınlar, egemen grubun toplumsal hegemonya ve siyasal hükümet alt işlevlerini yürüten 'vekilleri'dir" (1971: 12). Bu kuramsal saptamadaki işlevlerden birincisi (toplumsal hegemonya), egemen sınıfın bağımlı sınıflar üzerinde uyguladığı entelektüel-ahlaki ve ideolojik-kültürel yönlendiricilik yeteneğinin açığa çıkmasında aydınların oynadığı role göndermede bulunur. İkinci işlev (siyasal hükümet) ise, kendiliğinden rıza biçimindeki hegemonik üstünlüğün oluşum sürecine aktif ya da pasif olarak katılmayarak, egemen sınıfın meşruluğunu sorgulayan ast sınıf ve kesimler üzerinde uygulanan zorlama işlevinin bir türevidir. Gramsci'nin bu yorumu, aydınların politik toplum alanında (diğer bir deyişle, sivil toplumun dışında) da işlev gördüğüne ilişkin temel saptamasının bir başka versiyonudur.

Gramsci'nin sorunsalındaki ikinci kategoriyi oluşturan "geleneksel aydın" kavramı, yeni bir tarihsel blokun gelişim sürecinde, egemenlik iddiasındaki temel sınıfın karşısında bulunduğu ve "siyasal ve toplumsal biçimlerdeki en karmaşık ve köktenci değişikliklerin bile kesintiye uğratmadığı bir tarihsel sürekliliği temsil ediyor gibi görünen" (1971: 6-7) aydın topluluklarını niteler. Kendi içinde ayrıştırılabilecek olan bu kategorinin birinci tipi, eski üretim tarzından kalan, geçmişteki egemen sınıfın organik aydınlarını içerir. Feodal dönemdeki egemen sınıf olan toprak aristokrasisinin organik aydınları olarak işlev gören din adamları kesimi bu tipin karakteristik örneğidir. Gramsci, bu kesimin, uzun bir tarihsel dönem boyunca egemen sınıfın gereksinimleri doğrultusunda etkinlik gösterdiğini; birçok alandaki (bilim ve felsefe, eğitim, ahlak, adalet, dinsel ideoloji, vb.) toplumsal hizmetler üzerinde tekel kurduğunu vurgular (1971: 7). Geleneksel aydın kategorisinin ikinci tipini, üstyapıdaki işlevleri ve konumları dolayısıyla, kendilerini yapısal düzeydeki üretim ilişkilerinin ve sınıfsal oluşumların dışında ya da üstünde gören; başka bir deyişle, kendilerini sınıflardan bağımsız olarak gösteren aydınlar oluşturur.

Gramsci, aydınları hegemonya sorunsalı bağlamında çözümlediği için, yeni tarihsel blokun kurulmasına yönelik savaşım sürecini incelerken, işçi sınıfının organik aydınlarının oluşturulmasını stratejik bir hedef olarak saptar. Bağımlı sınıfların bağrından çıkacak olan yeni aydınlar, bir yandan kendi sınıflarının siyasal bilincini yükseltmek amacıyla entelektüel-ahlaki bir ideolojik reformun geliştirilmesinde; öbür yandan, sınıfın evrensel bir hegemonik güce dönüşmesi için, bütün ulusun liderliğini üstlenebilmesini sağlayacak politikaların uygulanmasında etkinlik göstereceklerdir (Simon, 1985: 98-99). İşçi sınıfının üretim sürecindeki ayrıcalıklı konumuna uygun bir biçimde, yapısal düzeydeki teknik ve endüstriyel olanakların geliştirilmesi de yeni aydınların görev alanında yer alır. Dolayısıyla, işçi sınıfının organik aydınları, kendi etkin-

liklerini salt üstyapısal işlevlerle sınırlandırmayacaklardır. Gramsci, yeni tarihsel blokun gerektirdiği hegemonik üstünlüğün ancak yapısal kerteedeki belirleyici ilişkiler üzerinden kurulabileceğini varsayar; bu nedenle, yeni aydınların maddi uygarlık alanındaki varoluşlarını son derece önemli görür. Üretim sürecinin hegemonik bir tarzda denetimi sağlanmaksızın yeni bir uygarlığın, dünya görüşünün ve bakış açısının geliştirilebilmesi mümkün değildir (Dombroski, 1989: 14). Gramsci'nin önerdiği karşıt-hegemonya stratejisinde işçi sınıfının organik aydınlarının etkinlik göstereceği başlıca kurumsal-örgütsel biçim "kolektif aydın" olarak çalışacak olan devrimci partidir.²⁹

Karşıt-Hegemonya Stratejisi

Gramsci'nin yapıtı, kapsamı bakımından yalnızca tarihsel ve kültürel formlara ilişkin kuramsal çözümlenmelerle sınırlı olmadığı için, bağımlı sınıfların karşıt-hegemonya savaşımına ilişkin yeni perspektifleri de içerir. Siyasal iktidarın hiçbir zaman durağan olmadığı öncülüne dayanan hegemonya sorunsalı, sınıf üstünlüğünün değişen koşullar altında nasıl yeniden üretildiği ve hangi dinamiklerle aşılabileceği sorusuyla da ilgilenir. Aynı anlama gelmek üzere, hegemonya sorunsalı ayrı zamanda bir karşıt-hegemonya sorunsalı olarak da oluşturulabilir. Nitekim, Gramsci, hegemonik üstünlüğün (ayrıca, siyasal iktidarın), bir kez kazanıldı mı sonsuza dek elde tutulan bir zafer uğrağı olmaktan çok, sınıflar arasındaki ilişkilerin sürekli yeniden biçimlendiği bir savaşım süreci olduğunu varsayar. Hegemonya, aslında hiçbir zaman sona ulaşıl(a)mayan kesintisiz bir süreç olarak düşünülebilir. Egemen sınıf, değişik savaşım konularıyla karşısına çıkan bağımlı sınıfları denetim altında tutmak amacıyla, kendi siyasal iktidarını her zaman koruyup güçlendirmek zorundadır (bkz. Jones, 2006: 4, 48). Buna karşılık, egemen sınıf iktidarını aşmayı ve yeni bir tarihsel blok kurmayı hedefleyen bağımlı sınıflar da karşıt-hegemonya savaşımını örgütlemek zorundadır.

Karşıt-hegemonya konusundaki vurgulama, yeni bir tarihsel blokun ve uygarlığın kurulmasını amaçlayan tüm ast sınıf etkinliklerinin, siyasal iktidarın ele geçirilmesinden önceki bütün bir sürece yayılması gerektiğini göstermeye yöneliktir. Gramsci, karşıt-hegemonya savaşımındaki asıl hedefin, devlet aygıtında somutlanan siyasal iktidarın kazanılması olduğunu belirtir. Devlet yönetiminin kazanılmasından önce, bağımlı sınıfların hegemonya savaşımı, öncelikli olarak egemen sınıfın siyasal ve ideolojik alanlarda yalnızlaştırılmasını, başka bir deyişle mevcut iktidar blokunun dağıtılmasını hedefler. Aynı siyasal hedefin öteki bileşeni ise, karşıt-hegemonya savaşımını aracılı-

²⁹ Gramsci'nin aydınlar kuramı üzerine daha ayrıntılı bir çözümlenme için, ayrıca bkz. Yüctiş (2002a ve 2002b).

ğıyla kurulacak olan yeni sınıf ittifakının ya da siyasal-ideolojik birliğin güçlendirilmesidir. Gramsci'nin *Defterler'* de formüle etmeye çalıştığı siyasal strateji, alternatif ittifakın gerçekçi bir odağa dönüştürülmesini sağlayacak olan entelektüel-ahlaki blokun geliştirilmesini öngörür. Kitlelerin "kendiliğinden felsefe" başlığı altında toplanabilecek olan bilinç biçimlerindeki köktenci değişim, böyle bir stratejik etkinliğin zorunlu bileşenidir (Texier, 1979: 65; Dombroski, 1989: 12).

Gramsci, daha "Güney Sorunu" makalesinde, hegemonya kavramının sınıf ittifakları açısından taşıdığı anlamı araştırmaya girişmişti. Fabrika konseyleri deneyimi sırasında, Torino'daki komünistlerin sınıf hegemonyasının önemini açık bir biçimde kavradıklarını yazarken, hegemonik üstünlüğün önemli bir göstergesinin kitleler karşısındaki liderlik yeteneği olduğunu görmüştü. Bu makalede, işçi sınıfı iktidarının toplumsal dayanağı olarak ele aldığı hegemonyanın, başta köylülük olmak üzere geniş kitlelerin bir ittifak sistemi içerisinde bir araya getirilmesiyle kurulabileceğini yazıyordu. İşçi sınıfı, ancak bağımlı sınıf ve kesimleri kendi politikalarına eklemleyebildiği ölçüde, kapitalizme ve burjuva iktidarına karşı savaşımın liderliğini üstlenebilirdi (Gramsci, 1978: 443). Gerçekten de, özellikle 20. yüzyılın başında, İtalyan işçi sınıfı kendi hegemonik konumunu oluşturabilmek için köylülüğün gereksinmelerine yanıt verebilecek türden politikalar üretmek zorundaydı. Bu nedenle, işçi sınıfının, salt ekonomik-korporatif bir perspektife dayalı savaşım biçimlerine başvurması durumunda, kendi devlet iktidarını kurması mümkün olamazdı.

Bağlaşik sınıflar arasındaki ilişkilerin ideolojik-kültürel boyutlarına da dikkat edilmesini gerektiren bu siyasal strateji, Gramsci'nin, hegemonyanın oluşumunda entelektüel-ahlaki liderliği ne kadar önemseydiğini yeniden gösterir. İşçi sınıfı, hegemonik etkinliklere ağırlık verilen iktidar savaşımında, kendiliğindenlik düzeyindeki varlığını sınıf bilinciyle eklemleme becerisini gösterdiğinde tarihsel özne konumuna yükselebilecektir. Hegemonik süreçlerdeki başarının göstergesi, geçmişte tarihin nesnesi olarak algılanan toplumsal sınıfların bağımsız özneye dönüşmesidir. Bu noktadan bakıldığında, *Defterler'* deki siyasal strateji önerisi, en genel anlamda, işçi sınıfının yeni tarihsel blokun kurucu öznesini oluşturmak üzere köktenci bir değişim geçirmesiyle yakından ilişkilidir (Jones, 2006: 47). Gramsci, felsefi düzlemde praxis kavramıyla diyalektik bir ilişki içinde kurguladığı hegemonya sorunsalını, Avrupa ve İtalya toplumsal formasyonlarının özgüllüklerini dikkate alarak, kapitalizmin sosyalizm doğrultusunda aşılmasını hedefleyen bir siyasal stratejiyi oluşturmak amacıyla geliştirir (Dombroski, 1989: 14). Başka bir deyişle, Gramsci'nin kuramsal modeli, son kertede yeni tarihsel blokun kurulmasını sağlayacak dinamiklerin araştırılmasına yöneliktir.

Hegemonya Süreçleri ve Doğu-Batı Sorunu

Gramsci, hegemonya kavramı üzerinden kendi siyasal strateji önerisini ana hatlarıyla geliştirirken, siyasal-toplumsal alandaki somut özgüllüklerin mutlaka dikkate alınması gerektiğini ileri sürer. Nitekim, bu amaçla, yapının en özgün bölümlerinden birisini, “doğu” ve “batı” toplumsal formasyonları arasındaki farklılıkların açığa çıkarılmasına ayırır. Daha hapishane öncesinde Rusya ile İtalya’nın karşılaştırmalı çözümlemesine dayanarak formüle etmeye başladığı doğu-batı ayrımı, kuramsal açıdan, yapısal ve üstyapısal kerte-deki öğelerin özgül eklemelenmesine göre farklılaşan iki ayrı tarihsel bloku anlatır. Gramsci, partideki yönetici yoldaşlarına Viyana’dan yazdığı 9 Şubat 1924 tarihli bir mektubunda “doğu” ve “batı” toplumlarındaki sınıfsal-siyasal ilişkilerin aynı olmadığına dikkat çekiyordu. Rusya’da (yani, Doğu’da) kitleleri devrimci ayaklanma doğrultusunda dolaysız bir biçimde etkileyen “belirlenim” ilişkisi, Batı ve Orta Avrupa’da (yani, Batı’da), kapitalizmin daha gelişkin olmasına bağlı olarak farklılaşan siyasal üstyapılar nedeniyle “karmaşık” bir görünüm kazanmıştı. Bu durum, Gramsci’ye göre, batı toplumlarındaki kitle hareketlerinin daha “yavaş ve ihtiyatlı” olmasına yol açıyordu. Gramsci, bu yüzden, devrimci partinin siyasal yaklaşımını somut koşullara göre yeniden oluşturmasını ve Bolşeviklerin Mart-Kasım 1917 döneminde uyguladıklarından “daha uzun erimli ve karmaşık” strateji ve taktikler geliştirmesini öneriyordu (1978: 199-200).

Batı’daki sınıf savaşımının Rusya’da devrimle sonuçlanan sürecin içerdiği görünümlerden farklı olarak biçimlenmesinin önemli nedenlerinden biri, emekçi kitleler arasında kayda değer bir “işçi aristokrasisi”nin ortaya çıkmasıydı. Sendika bürokrasileriyle sosyal demokrat partilerde varlık gösteren bu kesim, sınıf ilişkilerindeki güçlü konumuyla, burjuva egemenliğinin yeniden üretilmesine yardımcı oluyordu (Gramsci, 1978: 199). Gramsci, kapitalizmin batıdaki gelişim sürecinde gözlenen bu türden özgüllüklere bağlı olarak, burjuva sınıfının elinde, olası krizleri atlatabilmesini sağlayan siyasal ve örgütsel olanaklar bulunduğunu belirtir. Bu saptamanın devrimci dönüşüm açısından anlamı, gelişmiş kapitalist toplumlardaki ekonomik krizlerin siyasal kerteye yönelik etkilerinin ancak dolaylı olarak ortaya çıktığıdır. Siyasal uğrağın ekonomik süreçleri gecikmeli takip ettiği bu toplumsal formasyonlarda, devlet aygıtının ekonomik krizler karşısında genellikle tahmin edilenden daha “dirençli” olduğu görülür. Gramsci, kriz zamanlarında böyle bir özelliği olan devletin, elindeki olanakları kullanarak rejime bağlı güçleri daha hızlı bir biçimde örgütleyebildiğine işaret eder (1978: 408-09). Krizin derinliğine karşın devlet aygıtının müdahale yeteneğini artıran etken, ekonomik süreçler ile siyasal sonuçlar arasındaki belirlenim ilişkisinde yaşanan “gecikme”dir. Gramsci’nin tarihsel blokun düzeyleriyle ilgili olarak formüle ettiği bu dola-

yım, siyasal süreçleri ekonomik koşulların basit bir yansımasına indirgeyen mekanik-determinist ve ekonomist sorunsalın yadsınması olarak da okunabilir.

Gramsci, doğu ve batı toplumları arasındaki farklılıklara ilişkin çözümlemesini, hapisane dönemindeki notlarında sivil toplum-devlet ikiliği üzerinden geliştirir. *Defterler*'in en ünlü pasajlarından birinde, bu toplumların niteleyici özelliklerini sivil toplum ve devletin karşılıklı konumlanmasını ölçüt olarak açıklamaya çalışır: "Rusya'da devlet her şeydi, sivil toplum ilkel ve peltemsiydi; Batı'da ise, devlet ile sivil toplum arasında uygun bir ilişki vardı, devlet sarsıntı geçirdiğinde sağlam bir sivil toplum yapılanması hemen açığa çıkıyordu. Devlet, ardında güçlü bir istihkam ve siper sistemi bulunan bir dış hendekti sadece: Bunların bir devletten öbürüne az ya da çok sayıda olabileceğini söylemeye gerek yok –ama, bu da her tekil ülkenin dikkatli bir keşfini gerektirirdi" (1971: 238). Rusya'daki devletin niteliğine ilişkin saptama, batıdaki devlet-toplum ilişkisinden çok farklı olarak, hükümet aygıtının ve yönetim mekanizmalarının bir yandan zorlama işlevine daha fazla ağırlık verdiği, öbür yandan da bütün toplumsal yapıyı denetimi altında tuttuğu anlamına gelir. Ekim Devrimi öncesinde, baskı ve zorlama aygıtı o denli etkinlik kazanmıştır ki, politik topluma özgü ideolojik, ahlaki ve kültürel formların etkin gücü karşısında sivil toplumun kendine özgü bir varoluş alanı kalmamıştır.

Nitekim, Gramsci, bu nedenle Rusya'daki sivil toplumun henüz gelişmemiş ("ilkel ve peltemsi") olduğunu vurgular. Aynı anlama gelmek üzere, bu ülkede batı toplumlarındakine benzer gelişkinlikte bir sivil toplumun varlığından söz edilemezdi; sivil toplumun son derece cılız kimi bileşenleri de, politik toplumun her yere yayılan muazzam egemenliği karşısında özerk bir gelişme yeteneği gösteremiyordu. Aslında, bu durum, Rusya'daki egemenlik ilişkilerinin yeniden üretiminde ciddi sorunlar olduğunun kanıtı olarak da düşünülebilirdi; çünkü, buradaki egemen sınıf, batıdaki burjuva sınıflarından farklı olarak, devletin dışında etkinlik gösteren sivil toplum yapılarının sağladığı hegemonik korumadan yoksun kalmaktaydı. Buna karşılık, batı toplumlarında devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkiler "uygun" bir biçimde yapılandırılmıştı; başka bir deyişle, bu iki üstyapısal düzey kendi görece özerklikleri içerisindeki özgül varoluşlarını sürdürebiliyordu. Etkinlik alanı sınırlandırılan devlet, sivil toplumun kuşkusuz sınıfsal olarak belirlenen gereksinmelerini karşılayacak tarzda örgütleniyordu. Bu bakımdan, batı toplumlarında devlet ile sivil toplum organik bir bütünlük içinde, birbirini tamamlayan iki üstyapı düzeyi olarak etkinlik gösteriyordu (Fontana, 2008: 90-91; Martin, 1998: 72).

Ayrıca, gelişmiş kapitalist ülkelerde, sivil toplum yapısal düzeydeki ekonomik krizler karşısında “son derece dayanıklı ve karmaşık bir yapı” (Gramsci, 1971: 235) olarak ortaya çıkıyordu. Gramsci, bu özelliği dolayısıyla, sivil toplumun üstyapılarını modern savaşlardaki siper sistemlerine benzetir: “Savaş sırasında, şiddetli bir topçu ateşinin düşmanın bütün savunma düzeyini yıkmış gibi görüldüğü, gerçekte ise yalnızca dış çeperi yıktığı anlar olur; ilerleme ve hücum anında, saldırıya geçenler kendilerini hâlâ etkili olan bir savunma hattının direnişiyle karşı karşıya bulurlar. Aynı şey, büyük ekonomik krizler sırasında, politikada da olur. Kriz, saldıran güçlere zaman ve mekanda yıldırım hızıyla örgütlenme yeteneğini veremez; onlara savaşım ruhu da pek kazandırmaz” (1971: 235). Bu açıdan bakıldığında, devlet aygıtının ele geçirilmesine yönelik savaşım sürecinde, sivil toplumdaki burjuva örgütlenmelerinin, doğrudan siyasal iktidarın korunmasında rol oynadıkları söylenebilir. Dolayısıyla, Gramsci’ye göre, batı toplumlarındaki iktidar stratejisi (bir bütün olarak, karşıt-hegemonya savaşımı) sadece devlet aygıtını değil, aynı zamanda sivil toplumun karmaşık ilişkiler örüntüsünü de dikkate almak zorundadır. Ayrıca, ekonomist sorunsalda öngörülen devrimci durum anlayışının tersine, ekonomik krizlerin dolaysız bir biçimde siyasal devrimlere yol açmayacağı da açıktır. Gramsci’nin yukarıdaki saptaması, batı toplumlarında işçi devrimlerinin neden gerçekleşmediği sorusuna verilen yanıtlardan biri olarak düşünülebilir.

Mevzi Savaşı ve Manevra Savaşı

Gramsci, gelişmiş kapitalist toplumlar ile emek-sermaye ilişkilerinin henüz yeterince olgunlaşmadığı “doğu” toplumları arasındaki ayrımdan hareketle, her iki toplumsal formasyon tipinde izlenecek farklı siyasal stratejileri iki karakteristik kavramla açıklar: mevzi savaşı ve manevra savaşı. Diğer ikiliklerde olduğu gibi, bu kavramlar da aynı diyalektik sürecin iki ayrı görünümü ya da formu olarak yorumlanmalıdır. Gramsci, askeri terminolojiden ödünç alarak geliştirdiği bu kavramlar aracılığıyla, iktidarın ele geçirilmesi sürecinin değişik biçimlerini ve farklı uğraklarını betimler.

Manevra savaşı, kabaca ifade edilecek olursa, siyasal iktidarın doğrudan (başka bir deyişle, ara aşamalar olmaksızın) ele geçirilmesi amacıyla, devlet aygıtına cepheden saldırıyı öngörür. Bu stratejik eylem tarzında, sivil toplumda kalıcı konumların kazanılması için uzun erimli çalışmalar yapmak yerine, siyasal etkinliğin bütün biçimleri sadece devlet aygıtının fethine doğru yönlendirilir. Rusya’da sivil toplum henüz gelişmediği için, Bolşeviklerin devrim stratejisi doğrudan siyasal iktidarın kazanılmasına yönelikti; manevra savaşının hedefindeki devlet aygıtına kadar uzanan “savaş alanı”nda, yani sivil toplum alanında, önceden teker teker ele geçirilmesi gereken mevziler

yoktu.³⁰ Devlet iktidarı, sivil toplumdaki koruyucu mevzilerin (“siperler”) desteğinden yoksun olduğu için, siyasal mücadelenin biricik hedefi haline gelmişti. Gramsci, son derece karmaşık ve gelişkin sivil toplum yapıları nedeniyle Rusya’dan farklılaşan batı toplumlarında, önce mevzi savaşının yürütülmesi gerektiğini ileri sürer.

Toplumsal formasyon düzeyindeki özgüllükler, batı toplumlarında izlenecek siyasal stratejinin sadece manevra savaşıyla sınırlandırılmasını engeller. Gramsci, devrimci stratejinin kurgulanmasında, iktidarın fethi öncesindeki uzun zaman dilimine yayılan savaşımın karşıt-hegemonya kavramı doğrultusunda yürütülmesini önerir. Bu bağlamda, mevzi savaşı, iktidardaki burjuva sınıfının toplumsal yapılar ve süreçler üzerindeki hegemonyasını zayıflatarak, işçi sınıfının entelektüel-ahlaki (etik-politik) önderliğine dayalı yeni bir hegemonyanın kurulmasını hedefleyen savaşımardan oluşur. İdeolojik ve kültürel biçimlerle ilişkili bütün alanlardaki çatışmalar, son kertede sivil toplumu mücadeleye zeminine dönüştüren mevzi savaşının değişik görünümleridir. Böylece, taktik düzeydeki birçok yöntemi içeren mevzi savaşı stratejisi, karşıt-hegemonya savaşımı yoluyla politik toplum alanında devlet aygıtının kuşatılmasını, sivil toplum alanında ise egemen sınıf hegemonyasının ortadan kaldırılmasını hedefler. Gramsci, mevzi savaşı yoluyla burjuva hegemonyasının toplum üzerindeki etkileri zayıflatılmadan girilecek manevra savaşının batı toplumlarında başarılı olamayacağını düşünür.³¹ Siyasal iktidarın kazanılması, karşıt-hegemonya savaşımındaki ilerlemelere bağlıdır: “Bir toplumsal grup, hükümet erkini kazanmadan önce de önderlik yapabilir (yani, hegemonik olabilir), aslında yapmalıdır da (bu, gerçekten de, böyle bir erkin kazanılmasının başlıca koşullarından biridir)” (Gramsci, 1971: 57). Siyasal iktidarın ele geçirilmesinin en önemli koşulu olan hegemonik önderlik, devrimden sonraki yeni tarihsel blokun kurulması sürecinde de belirleyici olacaktır.

Modern Prens: Devrimci Parti

Gramsci siyasal, ideolojik ve kültürel bilinç biçimlerine yönelik hegemonik etkinliği iktidar savaşımının temel bir etkeni olarak gördüğü için, sosyalist hareketin kitlelerle organik ilişkisine olağanüstü bir önem atfeder. Bu nedenle, kurumla pratiğin birliğini öngörmesi bakımından “praksis felsefesi” olarak yorumladığı Marksizmin, mekanik bir biçimde ekonomik yasaların bilimine indirgenemeyeceğini vurgular. Sosyalist hareketin savaşım içindeki insanların (sınıfların, toplumsal grupların, vb.) somut varoluş tarzlarıyla anlamlı bir rezonans yaratması gerektiğini düşünür (Boggs, 2002: 58). Devrimci süreç, sınıf bi-

30 Ayrıca bkz. Germino (1990: 257).

31 Ayrıca bkz. Martin (1998: 73) ve Fontana (2008: 91, 93).

lini alanında nesnel gerçekliğin bilimsel bir çözümlemesini olduğu kadar, kitlelerin ideolojik-politik düzeydeki gönüllü katılımını da zorunlu kılar. Kapitalist ilişkiler tarafından belirlenen burjuva toplumunda, egemen sınıf hegemonyasına karşı savaşımın liderliğini Machiavelli'nin Prens'ine benzer bir kişinin üstlenmesi mümkün değildir.

Gramsci, yeni tarihsel blokun kurulması sürecindeki liderlik konusunu tartışırken, praksis felsefesinin somut örgütsel formu olarak devrimci siyasal partiyi gördüğünü açıkça yazar; Machiavelli'nin siyasal önerisine göndermede bulunarak, devrimci partiyi "Modern Prens" olarak niteler. Gramsci, daha fabrika konseyleri döneminde, Bolşevik partisinin 1917 Ekim Devrimi'ndeki rolünden hareketle, parti örgütlenmesinin kitle mücadelelerinde ne kadar önemli olduğunu kavramıştı. Modern Prens, ona göre, işçi sınıfı hegemonyasının oluşturulması ve bağımlı sınıfların ortak hedef doğrultusunda seferber edilmesi açısından vazgeçilmez bir araçtır. Bu saptama, Leninist parti teorisinin Gramsci'nin entelektüel-siyasal yaklaşımındaki belirleyici etkisinin somut göstergesidir. Lenin, devrimci partiyi, kitlelere (bilimsel sosyalizmin entelektüel birikimine uygun bir biçimde) "dışarıdan bilinç" taşıyan başlıca örgütsel araç olarak görüyordu. Gramsci, en genel hatlarıyla bu yaklaşımın sınırları içinde kalarak, partide somutlanan sınıf önderliğinin aynı zamanda eğitsel ve bilişsel işlevleri olduğunu da vurgular. İşçi sınıfının gelişim sürecinin bütünü dikkate alındığında, partinin ortaya çıkışı ile sınıfın bilinçlenmesi arasında karşılıklı bir belirleme ilişkisi saptanabilir: Devrimci parti, hem sınıf bilincinin gelişmesinin bir ürünüdür, hem de sınıfın bilinç düzeyinin geliştirilmesinde önemli bir etkidir.

Gramsci'nin öngördüğü biçimiyle, Modern Prens, kendisini sınıfsal ilişkilerin dışında voluntarist bir öznel biçim olarak değil, sınıfın tarihsel gelişiminin organik ifadesini sağlamak üzere tarihsel bir zorunluluk olarak oluşturmalıdır. Böylece, parti, bir yandan siyasal alanda işçi sınıfının en ileri kesimlerini temsil ederken, öbür yandan da sınıfın karşıt-hegemonik savaşımına örgütsel bir biçim kazandırılmasının dolayımını sağlar. Dünya-tarihsel ölçekteki dönüşümün hedeflendiği yeni tarihsel blok girişimi, felsefi açıdan son derece gelişkin bir dünya görüşünün (ya da, ideolojinin) eklenmesine dayanır. Gramsci, kuram ile pratik arasında güçlü bağlantıların kurulmasıyla mümkün olabilecek yeni entelektüel-siyasal yapılanmanın meydana getirilmesinde siyasal partinin belirleyici bir işlevi olduğunu ileri sürer. Modern Prens, egemen sınıfın kendi hegemonyasını tahkim etmek ve ast sınıfların siyasal bağımsızlıklarını önlemek amacıyla başvurduğu pasif devrim türünden girişimler karşısında, yeni kurucu hegemonyanın örgütleyicisi olarak etkinlik gösterecektir. Gramsci, kendi siyasal yaşamında da Modern Prens'in oluşturulması çabasına katkıda bulunmuş; Bordiga ve Togliatti gibi

siyasal liderlerin yanı sıra, İtalyan Komünist Partisi'nin 1921'deki kuruluşunda yer almıştır.

Sonuç Yerine

Gramsci, aktif siyasal yaşamı sona erdikten sonra da, entelektüel çalışmalarını sürdürerek İtalyan tarihi, siyaseti ve kültürel süreçleri üzerine kapsamlı çözümler geliştirmiştir. Çalışmalarına yol gösteren entelektüel ilgisini salt kendi ülkesinin sorunlarıyla sınırlandırmamış; evrensel düzeyde, özellikle Marksizmin en önemli düşünsel tartışma başlıklarıyla yakından ilgilenerek siyaset kuramı alanında yeni bakış açıları önermiştir. Sonradan Avrupa sosyalizminin en önemli kuramcıları arasında yer almasını sağlayan bu çalışmaları, çok sayıda yorumcunun dikkatini çekmiştir. 1970'li yıllardan itibaren, *Defterler*'den yapılan derlemelerin başka dillerde de yayınlanmaya başlamasıyla birlikte, birçok alandaki kuramsal yaklaşımları aydınlar ve siyasal akımlar için esin kaynağı olmuştur.

Gramsci'nin, modern kapitalist devletin doğasına ve sivil toplumun tarihsel blok içindeki özgül konumuna ilişkin değerlendirmeleri, başta batı toplumları olmak üzere farklı toplumsal formasyonların analizi için kuramsal bir model oluşturur. En genel düzeyde, kendi yöntemsel yaklaşımını geliştirirken başvurduğu kavramları kuramsal açıdan son derece üretken bir sorunsal içerisinde işlevselleştirmesi dikkat çekicidir. Batı Marksizminin 20. yüzyıldaki "başyapıtları" (Crehan, 2002: 1) arasında sayılan *Defterler*'i, yöntembilimsel alanda, özgün bir sorunsalın nasıl oluşturulabileceğini gösterir. Gramsci'nin yöntemi; inceleme nesnesi, kavram seti ve kuramsal modelden oluşan sorunsalın organik ve diyalektik bir bütün olarak kurgulanmasına dayanır. Örneğin, sivil toplum kavramı, böyle bir sorunsal içinde diğer kavramlarla (devlet, politik toplum, hegemonya, egemen sınıf, vb.) diyalektik olarak ele alındığı için, batı toplumlarındaki burjuva hegemonyasının açıklığa kavuşturulmasında önemli bir çözümleme aracı durumuna gelir. Üstyapısal olgu ve süreçlerle ilgili yorumları öne çıkmakla birlikte, Gramsci'nin yöntemsel yaklaşımını niteleyecek önemli bir gösterge tarihsel blokun organik bütünlüğü konusundaki ısrarıdır. Amerikanizm-Fordizm tartışmasında olduğu gibi, çözümlemesinde toplumsal-kültürel olguların yanı sıra ekonomik süreçlere de yer vermesi nesnel gerçekliğin bütünsel olarak kavranabileceğine ilişkin varsayımının somut kanıtıdır.

Bu bakımdan, Gramsci'nin toplumsal yapı ve süreçlerin anlaşılması için etik-politik tarihin olduğu kadar, ekonomi-politik tarihin de dikkate alınması gerektiğini vurgulaması önemlidir. İdeolojik, siyasal ve kültürel süreçlerle ilgili çözümlemesi, kuramsal açıdan, tarihsel blokun her iki düzeyinin (yapı ve üstyapı) de indirgemeci bir yaklaşımla incelenemeyeceği yolundaki

yöntemsel öncüle dayanır. Gramsci, bu iki düzey arasındaki ilişkilerin doğasına ilişkin tartışma başlığını, Marksizmin kurucu nitelikteki felsefi önermelerine gönderme yaparak kuramsallaştırmıştır. Bu doğrultuda yapısal düzeydeki süreçleri tarihsel ilerlemenin son kerteledi belirleyicisi olarak görmekle birlikte, üstyapısal olguların yapı üzerindeki karşılıklı etkisini de dikkate almıştır. Böylece, tarihsel blok içinde ayrıştırdığı düzeyleri toplumsal formasyonun bütünselliği bağlamında inceleyerek, kuramsal yaklaşımını, aynı yöntemsel yanılığın iki ayrı biçimi olduğunu düşündüğü ideolojizmin ve ekonomizmin etkilerinden uzakta geliştirebilmiştir.

Yaşamının son on yılını faşizmin hapishanelerinde geçirmek zorunda kalan Antonio Gramsci'nin kuramsal mirası, hiç kuşkusuz, Marksist siyasal-entelektüel geleneğin en özgün örnekleri arasındaki yerini almıştır. *Hapishane Defterleri*, daha önceki diğer çalışmalarında da kolaylıkla fark edilebileceği gibi, kendi düşünsel etkinliğini salt konjonktürel tartışma başlıklarıyla sınırlandırmayan yetkin bir düşünürün yapıtıdır. Gramsci'nin, toplumsal-siyasal gerçekliğin tarihsel yapısının anlaşılması doğrultusunda toplumsal bilimler ve felsefe alanına yaptığı katkılar dikkat çekicidir. Kuramsal çözümlerinin düşünsel bağlamı, nesnel gerçekliğin yorumlanmasında, pozitivist yaklaşımların sınırlandırıcı etkisine girmeksizin, praksis felsefesinden nasıl yararlanılabileceğini gösterir. Gramsci, kuram ve pratiğin birliği olarak anlaşılması gerektiğini her zaman savunduğu praksis felsefesinin son derece etkileyici bir temsilcisidir. Onun entelektüel ve siyasal yaşamında, kuramsal düzeydeki çalışmalar ile toplumsal mücadeleler alanındaki siyasal etkinlikler arasında kurulabilecek organik eklemlenmenin benzersiz bir örneğini buluruz.

Kaynakça

- Adamson, Walter L. (1980a) *Hegemony and Revolution: Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory* (Berkeley ve Los Angeles, California: University of California Press).
- Adamson, Walter L. (1980b) "Gramsci's Interpretation of Fascism," *Journal of the History of Ideas*, 41 (4): 615-33.
- Althusser, Louis (1989) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Anderson, Perry (1976-77) "The Antinomies of Antonio Gramsci," *New Left Review*, 100: 5-78 [Türkçe çevirisi: *Antonio Gramsci: Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, çev. Tarık Günersel, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988].
- Bellamy, Richard ve Darrow Schecter (1993) *Gramsci and the Italian State* (Manchester ve New York: Manchester University Press).
- Bellamy, Richard (1994) "Introduction," Antonio Gramsci, *Pre-Prison Writings* (Cambridge: Cambridge University Press): i-xxviii.
- Boggs, Carl (1980) *Gramsci's Marxism*, 4. baskı (Londra: Pluto Press).
- Boggs, Carl (1984) *The Two Revolutions: Antonio Gramsci and the Dilemmas of Western Marxism* (Boston, MA: South End Press).
- Boggs, Carl (2002) "What Gramsci Means Today," ed. Douglas Dowd, *Understanding Capitalism: Critical Analysis from Karl Marx to Amartya Sen* (Londra ve Sterling, Virginia: Pluto Press): 57-81.
- Buci-Glucksmann, Christine (1980) *Gramsci and the State*, çev. David Fernbach (Londra: Lawrence and Wishart).
- Cammett, John M. (1967) *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism* (Stanford, California: Stanford University Press).
- Crehan, Kate (2002) *Gramsci, Culture and Anthropology* (Londra: Pluto Press) [Türkçe çevirisi: *Gramsci, Kültür ve Antropoloji*, çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Kalkedon, 2006].
- Davidson, Alastair (1987) *Antonio Gramsci: Towards an Intellectual Biography* (Londra: Merlin Press).
- Dombroski, Robert S. (1989) *Antonio Gramsci* (Boston: Twayne Publishers).
- Femia, Joseph V. (1987) *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process* (Oxford: Clarendon Press).

- Fiori, Giuseppe (1970) *Antonio Gramsci: Life of a Revolutionary*, çev. Tom Nairn (Londra: NLB) [Türkçe çevirisi: *Bir Devrimcinin Yaşamı: A. Gramsci*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: V Yayınları, 1989].
- Fontana, Benedetto (2008) "Hegemony and Power in Gramsci," ed. Richard Howson ve Kylie Smith, *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion* (Londra ve New York: Routledge): 80-106.
- Germino, Dante (1990) *Antonio Gramsci: Architect of a New Politics* (Baton Rouge ve Londra: Louisiana State University Press).
- Gramsci, Antonio (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (Londra: Lawrence and Wishart).
- Gramsci, Antonio (1977) *Selections from Political Writings (1910-1920)*, ed. Quintin Hoare, çev. John Mathews (Londra: Lawrence and Wishart).
- Gramsci, Antonio (1978) *Selections from Political Writings (1921-1926)*, ed. ve çev. Quintin Hoare (Londra: Lawrence and Wishart).
- Gramsci, Antonio (1984) *Modern Prens*, çev. Pars Esin (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları).
- Gramsci, Antonio (1985) *Selections from Cultural Writings*, ed. David Forgacs ve G. Nowell-Smith, çev. William Boelhower (Londra: Lawrence and Wishart).
- Gramsci, Antonio (1986) *Hapishane Defterleri: Seçmeler*, çev. Kenan Somer (Ankara: Onur Yayınları).
- Gramsci, Antonio (1992) *Prison Notebooks*, c. 1, ed. Joseph A. Buttigieg, çev. Joseph A. Buttigieg ve Antonio Callari (New York: Columbia University Press).
- Gramsci, Antonio (1994a) *Pre-Prison Writings*, ed. Richard Bellamy, çev. Virginia Cox (Cambridge: Cambridge University Press).
- Gramsci, Antonio (1994b) *Letters from Prison*, c. 1, ed. Frank Rosengarten (New York: Columbia University Press).
- Gramsci, Antonio (1994c) *Letters from Prison*, c. 2, ed. Frank Rosengarten (New York: Columbia University Press).
- Gramsci, Antonio (1995) *Further Selections from the Prison Notebooks*, ed. ve çev. Derek Boothman (Minneapolis: University of Minnesota Press).
- Gramsci, Antonio (1996) *Prison Notebooks*, c. 2, ed. ve çev. Joseph A. Buttigieg (New York: Columbia University Press).
- Gramsci, Antonio (2007) *Prison Notebooks*, c. 3, ed. ve çev. Joseph A. Buttigieg (New York: Columbia University Press).
- Howson, Richard (2008) "Hegemony in the Preprison Context," ed. Richard Howson ve Kylie Smith, *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion* (Londra ve New York: Routledge): 16-32.
- Joll, James (1977) *Gramsci* (Glasgow: Fontana).

- Jones, Steve (2006) *Antonio Gramsci* (Londra ve New York: Routledge).
- Joseph, Jonathan (2002) *Hegemony: A Realist Analysis* (Londra ve New York: Routledge).
- Martin, James (1998) *Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction* (Londra: Macmillan).
- Portelli, Hugues (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. Kenan Somer (Ankara: Savaş Yayınları).
- Sassoon, Anne Showstack (1987) *Gramsci's Politics*, 2. baskı (Minneapolis: University of Minnesota Press).
- Simon, Roger (1985) *Gramsci's Political Thought: An Introduction* (Londra: Lawrence and Wishart).
- Texier, Jacques (1979) "Gramsci, Theoretician of the Superstructures: On the Concept of Civil Society," ed. Chantal Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory* (Londra: Routledge & Kegan Paul): 48-79 [Türkçe çevirisi: "Gramsci, Üstyapılar Teorisyeni," Norberto Bobbio ve Jacques Texier, *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. Kenan Somer ve Arda İpek, Ankara: Savaş Yayınları, 1982: 43-90].
- Yetiş, Mehmet (1994) "Antonio Gramsci ve İtalya'da Fabrika Konseyleri Deneyimi: 1919-1920," ed. Sina Akşin vd., *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar: İdeolojiler ve Uluslararası Politika* (İstanbul: Aybay Yayınları): 139-62.
- Yetiş, Mehmet (1996) *İdeolojik Hegemonya Sorunsalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yetiş, Mehmet (2002a) "Gramsci ve Aydınlar," *Mülkiye*, XXVI (236): 217-45.
- Yetiş, Mehmet (2002b) "Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model," *Praksis*, 8: 51-90.